

บทที่ 2

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวความคิดทางทฤษฎี

การศึกษาเรื่องโครงสร้างอำนาจและชนชั้นนำมามีรากฐานอยู่บนแนวคิด เรื่องการแบ่งชั้นทางสังคม (social stratification) อันเป็นความคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งให้คำอธิบายลักษณะทางสังคมมนุษย์ว่าเป็นลักษณะความไม่เสมอภาคในลักษณะต่าง ๆ กัน (social inequality)¹ และลักษณะของโครงสร้างอำนาจของแต่ละสังคมก็มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม และความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน

การแบ่งชั้นทางสังคมเป็นเรื่องของแต่ละสังคม ซึ่งมีรากฐานทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และ การเมืองของสังคมนั้นเป็นตัวกำหนด และด้วยเงื่อนไขที่สังคมมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การแบ่งชั้นทางสังคมก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นกฎเกณฑ์อันนี้ ลักษณะความสำคัญของการแบ่งชั้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างของคนในสังคม จึงได้เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขต่าง ๆ ทางสังคมที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน

สังคมชนบทไทย เป็นสังคมเกษตรกรรม มีวิถีของการดำรงอยู่โดยตนเองมาตั้งแต่อดีต ลักษณะการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจในรูปแบบต่าง ๆ ตามเงื่อนไข และสภาพแวดล้อมที่เผชิญอยู่ และมีการเคลื่อนไหว ปรับเปลี่ยนมาอย่างต่อเนื่องมิได้หยุดสิ้น การศึกษาสังคมชนบทไทยของนักวิชาการต่าง ๆ นั้น แม้ว่าด้านหนึ่งจะศึกษายึดรูปธรรม และมีข้อเท็จจริงทางภาวะวิสัย(objectivity reality) รองรับอยู่ แต่อีกด้านหนึ่งก็ยากยิ่งที่จะหลุดพ้นจากอคติและจุดยืนทางวิชาการตามอัตวิสัย (objective bias) ของตนเองไปได้จึงทำให้เกิดการอธิบายการจัดความสัมพันธ์ในหมู่บ้านชนบทแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดที่ตนเองยึดถืออยู่

ดังนั้นการอธิบายโครงสร้างอำนาจในสังคมชนบทจึงมีแนวความคิดที่หลากหลาย และมีแง่มุมในการอธิบายที่ไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามภายใต้แง่มุมที่แตกต่างกันเหล่านี้ ก็ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวและถกเถียงในศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมไทยอย่างกว้างขวาง ผลลัพธ์ที่ตามมาก็คือองค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้เพิ่มพูนขึ้น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทยโดยภาพรวมอย่างกว้างขวางต่อไป

¹ระดม วงศ์น้อย. "แนวคิดเรื่องชนชั้นนำ และการศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชน," รัฐศาสตร์ 9 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2526), หน้า 1-36.

สำหรับข้อถกเถียงทางทฤษฎีของผู้ศึกษาคั้งนี้ มีลักษณะเป็นข้อถกเถียงเพื่อก้าวสู่กรอบแนวคิดเชิงนามธรรมหรือกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการอธิบายโครงสร้างอำนาจในชนบทไทยโดยแนวคิดที่ผู้ศึกษาจะหยิบยกขึ้นมาอภิปรายถกเถียง ล้วนเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการอธิบายสังคมชนบทไทยที่นักวิชาการต่าง ๆ ได้เคยเสนอไว้ อันได้แก่ แนวคิดโครงสร้างสังคมหลวม (loosely structured social system) แนวคิดระบบเครือญาติชนชั้น (class structured) และแนวคิดแบบกลุ่มการเมืองหรือฝักฝ่าย (factions group) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดโครงสร้างสังคมหลวม (Loosely Structured Social System)

แนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมเกิดจาก John F. Embree นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกา ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งอุปทูตทางวัฒนธรรมของสหรัฐฯ ประจำประเทศไทยอยู่ระยะหนึ่ง ได้สรุปลักษณะโครงสร้างสังคมไทยว่ามีโครงสร้างหลวม ซึ่งในความหมายของ Embree คือ ลักษณะองค์วัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลมีพฤติกรรมที่แปรผันอย่างไรก็ได้ โดยปราศจากการควบคุมทางสังคม² Embree เห็นว่าชาวไทยในชนบทมีสิทธิและหน้าที่คลุมเครือและมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานที่ประสานกันใกล้ชิดน้อยกว่าเมื่อเทียบกับชาวบ้านญี่ปุ่น และความสัมพันธ์ระหว่างคนในหมู่บ้านก็มีได้เน้นข้อผูกพันในระยะยาวแต่อย่างใด แนวคิดโครงสร้างหลวมได้รับการศึกษาและเสริมต่อโดย Sharp ซึ่งเขากล่าวว่า "ลักษณะสังคมไทยซึ่งไม่เป็นรูปเป็นร่าง และแทบจะขาดโครงสร้างสะท้อนให้เห็นในการจัดระเบียบทางสังคมของบางชั้นอย่างชัดเจน"³ และ Phillips ได้บรรยายลักษณะและบุคลิกและชุมชนของบางชั้นว่า มีลักษณะเป็นปัจเจกต่างคนต่างดำเนินไปตามเจตนาารมณ์ของตน ชุมชนมีความสงบและไม่มีฝักฝ่ายหรือการต่อสู้แย่งชิงอำนาจอย่างที่ชุมชนชาวอื่น ๆ เป็น ในบางชั้นไม่มีชนชั้น กลุ่มอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มเพื่อนบ้าน หรือกลุ่มที่แสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวในหมู่บ้านที่จะปฏิบัติตาม สถาบันเครือญาติในหมู่บ้านไม่ค่อยจะมีรูปร่างที่แน่นอน และความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติก็ไม่สม่ำเสมอ และคาดการณ์ไม่ได้⁴

² John F. Embree, "Thailand : A Loosely Structured Social System," *American Anthropologist* 52 (1950), pp. 181-193.

³ *Ibid.*

⁴ Herbert P. Phillips, *Thai Peasant Personality : The Patterning of Interpersonal Behavior in the Village of Bangchan* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1965).

นอกเหนือจากชุมชนบางชั้น แนวคิดโครงสร้างสังคมหลวม ได้รับการศึกษาและขยายต่อไปในสังคมชนบทภาคกลาง โดย Piker ซึ่งสนับสนุนความคิดของ Embree เขากล่าวว่า หมู่บ้านชนบทไทยไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่ถูกแบ่งและจัดตั้งโดยรัฐบาลกลางกลุ่มเครือญาติแบบขยาย (extended) ไม่มีกลุ่มสังคมในชนบทไม่มีความยืดหยุ่นของกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานร่วมกัน จะขึ้นอยู่กับความผูกพันเฉพาะเวลาและกิจกรรมของสองฝ่ายซึ่งไม่ถาวร⁵

ภายใต้แนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมที่ยกมานี้ สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสังคมที่ไร้โครงสร้างของชนบทไทย ทุกอย่างดูเหมือนว่าวิถีชีวิตของคนในชนบทไทยไม่มีระเบียบ ไร้ปทัสถานและการควบคุมทางสังคมอย่างสิ้นเชิง ในการดำรงชีวิตของคนในชนบทไทย บัจเจกชนจะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ โดยไม่ต้องรับผิดชอบและการควบคุม หรือ ลงโทษจากชุมชนแต่อย่างใด คำถามที่ตามมาคือลักษณะของสังคมเช่นนี้ที่ว่านี้ ดำรงอยู่ได้อย่างไร และสภาพของชนบทไทยเป็นอย่างนั้นจริงหรือ ทั้ง ๆ ที่สังคมศักดินาไทยโดยรวมมีการจัดแบ่งลำดับชั้นกันอย่างแน่นหนาและต่อเนื่องกันมายาวนาน การสรุปว่าโครงสร้างสังคมชนบทไทยหลวมจึงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และโต้แย้งจากนักวิชาการที่ศึกษาสังคมไทยอย่างกว้างขวาง

2. แนวคิดโครงสร้างอำนาจแบบระบบเครือญาติ (Kinship System)

ความสัมพันธ์แบบระบบเครือญาติภายในชุมชนชนบทไทย เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับ ถูกอ้างอิงและใช้เป็นกรอบคิดในการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในชนบทอยู่เสมอ

ระบบเครือญาติ เป็นความสัมพันธ์ตามระดับแนวนอนที่เกิดขึ้นมาจากความจำเป็นในชีวิตจริงของชาวนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง การทหาร และวัฒนธรรม⁶ ทั้งนี้เนื่องจากสังคมหมู่บ้านชนบทในอดีตมีข้อจำกัดทางสภาพแวดล้อมที่ทำให้บุคคลต้องมารวมมือกัน และระบบเครือญาติจะมีส่วนช่วยเหลือ และให้หลักประกันในชีวิตการสะสมการบริโภค อีกทั้งยังทำหน้าที่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทางด้านบริการสังคม ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันหมู่บ้าน การรักษาพยาบาล การให้สวัสดิการแก่เด็กและคนชรา และจากข้อเท็จจริงอันนี้ทำให้จิตสำนึกที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติมีรากเหง้าที่ลึกซึ้ง⁷

⁵ Ibid.

⁶ S. Popkin. *The Rational Peasant : The Political Economy of Rural Society in Vietnam* (Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1979).

⁷ กาญจนา แก้วเทพ, *การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และการพัฒนา* (กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2533).

ภายใต้แนวคิดของระบบเครือญาตินี้ ไพฑูรย์ได้ใช้ในการอธิบายสังคมชนบทไทยว่า ชนบทไทยเป็นชุมชนที่มีความเป็นอยู่อย่างกันเอง มีความสนิทสนมกันมาเสมอ มีความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า เป็นชุมชนที่มีกลุ่มปฐมภูมิ (primary group) และกลุ่มรวมกันอยู่ในเขตท้องที่ต่าง ๆ ผู้คนส่วนมากมีความคล้ายคลึงกันในเรื่องทัศนคติ และพฤติกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ ไพฑูรย์ยังได้สรุปลักษณะทั่วไปของชนบทไทยไว้หลายประการ แต่ในที่นี้จะหยิบยกมาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้อย่างนั้น ประเด็นแรก ชาวชนบทอยู่ร่วมกันแบบทุกคนรู้จักกัน ติดต่อกัน และกันโดยตรง ความสัมพันธ์และฐานะบุคคลเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ มีการควบคุมทางสังคมเป็นแบบกันเอง ประการที่สอง สังคมชนบทมีการเคลื่อนไหว (social mobility) น้อย การโยกย้ายการเปลี่ยนฐานะ (status) ไม่ค่อยจะมี ประการที่สาม ชาวชนบทมีโลกทัศน์เป็นคนหัวโบราณ (conservative) ยึดมั่นอยู่ในประเพณีเก่า ๆ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง และต่อต้านของใหม่ ประการที่สี่ ชาวชนบทมีความสัมพันธ์กันในหมู่บ้านอย่างแน่นแฟ้นเป็นแบบพวกเรา (in-group) มีความสัมพันธ์กันตามประเพณีไม่มีเหตุผล (non-rational) ชาวบ้านจะรู้จักหัวบ้านท้ายบ้าน ถ้าใครรักก็รักกันทั้งหมู่บ้าน เกลียดใครก็ซุบซิบประนามคน ๆ นั้นทั้งหมู่บ้าน⁸

จะเห็นได้ว่า นัยที่ไพฑูรย์อธิบายลักษณะของสังคมชนบทไทย คือ เป็นสังคมที่มีความสงบสุข คนในชุมชนมีลักษณะเหมือนกันหมดทั้งในแง่ทัศนคติ พฤติกรรมและความเป็นอยู่ ชาวบ้านมีการช่วยเหลือกันและกัน และเป็นอันหนึ่งอันเดียวไม่มีความแตกแยกอำนาจและการควบคุมภายในชุมชนก็เป็นแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย การมองของไพฑูรย์เช่นนี้ การมองแบบลักษณะรวม (holistic) และมีลักษณะจินตนิยม (romanticism) คือ เห็นแต่ภาพความสวยงามซึ่งความจริงแล้วอาจเป็นเพียงด้านหนึ่งของสังคมชนบทเท่านั้น ส่วนความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในแบบความสัมพันธ์อื่น ๆ อาจถูกมองข้ามไป

อย่างไรก็ตามแนวคิดระบบเครือญาติในสังคมชนบทไทย ก็ได้รับการยอมรับและอธิบายเพิ่มเติมจากนักวิชาการท่านอื่น ๆ เช่น Potter ซึ่งก็ยอมรับว่า กลุ่มเครือญาติเป็นลักษณะสามัญทั่วไปของโครงสร้างสังคมชานาไทย และสุเทพได้เสนอความคิดเพิ่มเติมว่าความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติ เป็นพื้นฐานสำคัญอันจะก่อให้เกิดความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ศาสนาและอื่น ๆ ในระดับที่ต้องการความร่วมมือของชาวบ้านทั้งหมู่บ้าน ในทางการเมืองนั้นเพื่อสะดวกในการปกครองโดยมีการแบ่งเป็นกลุ่มครัวเรือนซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติเป็นพื้นฐาน โดยแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มที่มาจากผู้ที่มีอาวุโส มีคุณธรรมและหัวหน้ากลุ่มเครือญาติก็จะรวมตัวเป็นคณะปกครองหมู่บ้าน เลือกหัวหน้าหมู่บ้าน

⁸ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (กรุงเทพฯ : เลียงเชียงจงเจริญ, 2515).

⁹เรื่องเดียวกัน.

ขึ้นมาและ หัวหน้าหมู่บ้านเมื่อต้องการสั่งงานหรือติดต่อกับลูกบ้านก็จะประสานงานผ่านหัวหน้ากลุ่มเครือญาติต่าง ๆ¹⁰ และจากการที่ปกครองโดยมีระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานนี้เอง ทำให้บ้านที่ถูกเข้มารวมกลุ่มทางการปกครองไม่เกิดความรู้สึกว่าเป็นคนแปลกหน้า หรือมีความรู้สึกว่าเป็นคนอื่น

ลักษณะของความสัมพันธ์แบบเครือญาตินี้ เมื่อพิจารณาในด้านการแลกเปลี่ยน สุเทพ กล่าวว่าการแลกเปลี่ยนมักจะทำในลักษณะของความช่วยเหลือ และพึ่งพาอาศัยกันเป็นหลัก ดังนั้น สิ่งตอบแทนในการแลกเปลี่ยนจึงเป็นเรื่องของการบริการตอบหรือให้ของกำนัลที่เป็นสัญลักษณ์ มากกว่าที่จะเป็นเงิน นอกจากนี้ชาวบ้านยังถือคุณธรรมที่จะสนับสนุนให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกลุ่ม ดังนั้นภายใต้ระบบคุณธรรมและทัศนะของชาวบ้านที่ช่วยเหลือกัน และกันนี้ ทำให้ชาวบ้านไม่สนับสนุนอาชีพการค้าขาย และพวกพ่อค้าจึงไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมว่าเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นนำ แต่การไม่ยอมรับนี้ก็เป็นอย่างทางด้านสังคมเท่านั้น ส่วนทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ถึงแม้พ่อค้าไม่ได้อิทธิพลออกมาชัดเจน แต่ก็มียอิทธิพล และพลังหนุนหลัง

ข้อเสนอของสุเทพทำให้เราเห็นภาพของโครงสร้างอำนาจภายใต้ระบบเครือญาติได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งมีลักษณะทางอำนาจกระจายออกไปตามกลุ่มเครือญาติ และกระจายออกไปในแนวนอน โดยแหล่งที่มาของอำนาจที่สำคัญคือความมีอาวุโสและมีคุณธรรม อย่างไรก็ดี สุเทพก็ยังคงมองสังคมชนบทไทยเป็นสังคมที่มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นด้านหลักหนึ่งในแง่นี้ก็ไม่ต่างจากไพฑูริย์มากนัก

จาค อัมโย ก็เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่เสนอแนวคิดที่สนับสนุนระบบเครือญาติในสังคมชนบท แต่ก็มีลักษณะการมองในบางประเด็นที่ต่างกันออกไป เขากล่าวว่า ในหมู่บ้านชนบทนั้นแต่ละคนมักจะมีแนวโน้มไปในทางที่จะรวมเข้ากับกลุ่มที่เข้มแข็งกว่า มีบ่อยครั้งที่เดี่ยวที่บุคคลจะเปลี่ยนนามสกุล เพื่อจะได้เป็นพวกเดียวกับกลุ่มเครือญาติที่มีอิทธิพลและในหมู่บ้านก็อาจมีการแข่งขันแก่งแย่งกันบ้างในกลุ่มต่าง ๆ แต่ก็ไม่ถึงกับมีการต่อสู้กัน กลุ่มทุกกลุ่มต่างสามารถและมีหน้าที่ทางสังคมมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกัน ผู้นำกลุ่มหนึ่งอาจจะมีความเคารพรักพ่อของคู่แข่งตนก็ได้ อัมโยได้กล่าวถึงผู้นำของชุมชนไว้สองแบบคือผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ และผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการที่ผู้นำจะได้รับความเคารพยำเกรงอย่างจริงจัง มักจะต้องมีรากฐานจากสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งเหล่านี้รวมกัน

¹⁰สุเทพ สุนทรเกสัช, สังคมวิทยาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : แผนกสังคมวิทยา ด้วย ดังนั้นเราจะพบว่าตำบลหรือแม้แต่หมู่บ้าน 1).

คือ การมีตำแหน่ง ความมีอาวุโส ความมั่งคั่ง การมีอำนาจควบคุมโดยผ่านความเกี่ยวพันทางครอบครัว การมีการศึกษาดี อุปนิสัยใจคอดี จะมีศีลธรรมดี¹¹

จะเห็นได้ว่าลักษณะของสังคมชนบทที่เสนอโดยอัมโยนี่ มีภาพของความขัดแย้งเกิดขึ้นภายใต้ระบบเครือญาติบ้าง แต่ก็เป็นความขัดแย้งที่ไม่รุนแรง และชาวบ้านก็ยังมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด และอัมโยนี่ยังได้นำเสนอถึงลักษณะของโครงสร้างอำนาจ ซึ่งมีพื้นฐานจากระบบเครือญาติ ซึ่งกรณีก็ไม่ต่างจากสุเทพมากนัก แต่ประเด็นที่ต่างกันอย่างชัดเจน คือ อัมโยนี่ เริ่มที่จะเสนอปัจจัย หรือสิ่งเกื้อหนุนอันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ ที่หลากหลายและแตกต่างจากคนอื่น ๆ อย่างไรก็ตามภายใต้การเสนอระบบเครือญาติของนักวิชาการที่ผ่านมานี้ดูเหมือนว่าหมู่บ้านในชนบทไทยแยกตัวออกอย่างโดดเดี่ยว และไม่ได้รับผลกระทบจากภายนอกแต่อย่างใด ซึ่งจุดนี้เองที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นข้อบกพร่องของการใช้แนวคิดแบบระบบเครือญาติในการวิเคราะห์หมู่บ้านชนบทไทยต่อประเด็นนี้ มีนักวิชาการท่านหนึ่งได้ เสนอการวิเคราะห์หมู่บ้านภายใต้ระบบเครือญาติ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับภายนอกด้วยซึ่งจะนำเสนอต่อไป

ฉัตรทิพย์ ได้วิเคราะห์เศรษฐกิจของหมู่บ้านไทยในอดีต โดยใช้แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ แต่ถึงแม้ว่าฉัตรทิพย์ ใช้กรอบคิดดังกล่าวในการวิเคราะห์ ซึ่งก็ทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านชนบทไทยกับปัจจัยภายนอก อีกด้านหนึ่งฉัตรทิพย์กลับมองหมู่บ้านชนบทไทยในลักษณะที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังข้อความต่อไปนี้ "สภาพหมู่บ้านไทยในอดีต มีระบบเศรษฐกิจพอยังชีพ ไม่ขอพึ่งโลกภายนอก มีความผูกพันภายในสูง ครอบครองที่ดินโดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชน มีความเชื่อร่วมกัน คือนับถือผี ปู่ย่าตายายเดียวกันของหมู่บ้าน นับญาติและทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ยังไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ความสัมพันธ์ทางการผลิตมีลักษณะคล้ายชุมชนสังคมนิยมบุพกาลเป็นชุมชนขนาดเล็กมีสมาชิกเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน¹² ฉัตรทิพย์กล่าวว่า ถึงแม้หมู่บ้านชนบทจะมีความสัมพันธ์กับภายนอก แต่ชุมชนก็ยังไม่แตกสายและมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากมาจากสาเหตุ 3 ประการ คือ

¹¹ Amyot, jacques. *Intensive Village Study Project. April- may, 1964 an Nonlan, Amphur Uthumphonphsai, Sisaket* (Bangkok : Chulalongkorn University, Faculty of Political Science. 1964).

¹² ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527).

1. ความสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต โดยเฉพาะที่ดินว่างเปล่ามากและเป็นที่ดินที่ไม่มีความสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านสามารถเอาทรัพยากรธรรมชาติออกมาชดเชยกับความล้าหลังทางเทคโนโลยี และการชดเชยจากรัฐและระบบทุนนิยมได้ด้วย ทำให้ชาวบ้านสามารถต่อสู้คงไว้ซึ่งวิถีการผลิตแบบโบราณได้ช้านานและหมู่บ้านไม่พังทลายง่าย

2. ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง สมาชิกมีความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้ชาวบ้านมั่นคงและมีความสุข ไม่อยากเปลี่ยนแปลง ไม่อยากแสวงหาระบบใหม่ไม่ต้องคิดวางแผนแก้ไขปัญหาระยะยาว

3. ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยซึ่งเข้าไปชดเชยโดยตรงจากหมู่บ้านแบบบังคับนอกกลไกเศรษฐกิจ ทำให้พัฒนาการของชนชั้นระหว่างรัฐกับชาวบ้านล่าช้า อีกทั้งระบบทุนนิยมไทยก็เป็นทุนนิยมที่ไม่เป็นอิสระจากรัฐ กลับพึ่งพิงอำนาจการผูกขาดจากรัฐและรับเอาจิตสำนึกศักดินาเข้ามาในการติดต่อกับหมู่บ้าน ชดเชยส่วนเกินจากชนบท โดยการเก็บค่าเช่าและดอกเบี้ยเป็นหลักมิได้เข้าไปเปลี่ยนวิถีการผลิตภายในหมู่บ้านแต่อย่างใด

จะเห็นได้ว่าจักรทิพย์ ก็เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่มองหมู่บ้านชนบทไทยในลักษณะจินตนิยม ซึ่งเห็นแต่ด้านที่ดีของความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านโดยมิได้มองว่าพลวัตรภายในหมู่บ้านเป็นอย่างไร และแท้จริงแล้วหมู่บ้านมีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันจริงหรือไม่และในการสัมพันธ์กับภายนอกนั้น ถึงแม้ว่ารัฐและระบบทุนนิยมไทยจะไม่เข้าไปเปลี่ยนวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตเองหมู่บ้าน แต่อิทธิพลด้านอื่นของรัฐและทุนนิยมไทยที่เข้าไปแทรกแซงหมู่บ้านกลับมีไม่น้อย โดยเฉพาะอิทธิพลในด้านระบบคิดและอุดมการณ์ตลอดจนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากภายนอกที่เข้าไปกระทำต่อหมู่บ้าน

กล่าวโดยสรุป กลุ่มนักวิชาการที่มองความสัมพันธ์ของหมู่บ้านภายใต้ระบบเครือญาตินี้มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

1. หมู่บ้านเป็นองค์รวมที่เป็นเอกภาพไม่มีการขัดแย้ง
2. ไม่มีความแตกต่างในเรื่องของอำนาจ
3. ให้ความสำคัญกับความมีอาวุโส ความมีคุณธรรมเป็นด้านหลัก ส่วนในเรื่องของความมั่งคั่งเป็นด้านรอง
4. สังคมหมู่บ้านมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่างๆ เช่น ด้านการผลิต การป้องกันหมู่บ้าน และการให้สวัสดิการทางด้านการศึกษาพยาบาล เป็นต้น
5. โครงสร้างอำนาจเป็นลักษณะการกระจายอำนาจตามกลุ่มเครือญาติและเป็นแนวนอน

3. แนวคิดระบบโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ (Patron-Client System)

ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นระบบที่กำเนิดในสังคมศักดินาซึ่งมีการจัดลำดับชั้นของสังคมแบบเจ้าขุนมูลนายและไพร่ การศึกษาแนวคิดระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยนั้น อคิน ระพีพัฒน์ ได้ศึกษาสังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416) และกล่าวถึงความ เป็นมาของระบบอุปถัมภ์ว่า “ประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรไทยได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามซ้ำแล้วซ้ำเล่า ในการที่จะควบคุมการแจกจ่ายกำลังไพร่พลตามหลักแห่งอำนาจ (authority code) ในระบบศักดินา กษัตริย์จะเป็นผู้จัดลำดับชั้นของตำแหน่งและอำนาจ และได้แจกจ่ายไพร่พลให้ขุนนางและเจ้านายตามตำแหน่ง”¹³ ลักษณะของการจัดไพร่พลให้แก่ขุนนางและเจ้านายของกษัตริย์นี้เอง ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างเจ้านาย กับไพร่พลในใต้สังกัดของตัวเอง และความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้รวมอยู่ในโครงสร้างของระบบราชการมาตลอด แม้ว่าจะมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ตาม¹⁴

อคิน กล่าวว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญที่สุดในการจัดระเบียบสังคมไทย ความสัมพันธ์แบบดังกล่าวมีลักษณะเป็นแบบ ลูกน้อง- ลูกพี่ (junior-senior) ซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาค ในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ (ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง หรือ สังคมก็ตาม) ความสัมพันธ์แบบนี้เป็นรากฐานของการจัดกลุ่มที่เรียกกันว่า “กลุ่มอุปถัมภ์” กลุ่มอุปถัมภ์เป็นที่มีการ จัดสมาชิกของกลุ่มลดหลั่นเป็นชั้น ตามปกติจะมีผู้นำคนหนึ่ง และมีลูกน้องจำนวนหนึ่ง ผู้นำสามารถผูกพันความจงรักภักดีของลูกน้อง ไว้โดยการจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องได้อย่างเป็นที่พอใจทั่วหน้า สำหรับผู้ที่จะเป็นผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์จะต้องเป็นบุคคลที่มีอำนาจ และหรือทรัพย์สินเงินทอง ผู้นำ ดังกล่าวอาจเป็นข้าราชการ พ่อค้า หรือแม้แต่ชาวนาที่ร่ำรวยก็ได้

ในแง่ของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มอุปถัมภ์ ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ อคิน ได้เปรียบเทียบว่า หุ่นจำลองของกลุ่มอุปถัมภ์ที่ดีคือครอบครัว ดังนั้นผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์ที่ดีจึงเปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัว ผู้มีหน้าที่ปกป้องบุตรธิดาและแจกจ่ายผลประโยชน์ให้แก่บุตรธิดาโดยทั่วหน้า แต่อีกด้านหนึ่งได้ก่อลัทธิพ่อปกครองลูกของไทย (Thai paternalism) ขึ้น และ

¹³ อคิน ระพีพัฒน์, สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2521).

¹⁴ อคิน ระพีพัฒน์, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคม และวัฒนธรรมไทย” ใน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2527).

ลัทธิสิทธิเห็นชัดในระบบราชการที่ผู้ใหญ่จะไม่ค่อยกระจายอำนาจการตัดสินใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา แต่ผู้ใหญ่ก็ให้การพิทักษ์คุ้มครองเมื่อ ผู้ใต้บังคับบัญชาทำผิด¹⁵

นอกจากด้านบวกของระบบอุปถัมภ์ ซึ่ง อคิน ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนแล้ว ก็ยังมีอีกด้านหนึ่งของระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นด้านที่แฝงเร้นอยู่ อคิน กล่าวว่า “อย่างไรก็ดีความสัมพันธ์ระหว่างนาย-ไพร่ ในอดีต ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการ และพ่อค้ากับชาวนาในปัจจุบันก็ดี มีปัจจัยของการเอารัดเอาเปรียบซ่อนอยู่ในความสัมพันธ์นั้น”

ภาพของระบบอุปถัมภ์ ภายในแนวคิดของ อคินทำให้เราเห็นถึงด้านบวก เป็นส่วนใหญ่ และ Scott ก็เป็นนักวิชาการอีกคนหนึ่ง ที่มีความเห็นเรื่องระบบอุปถัมภ์ไม่ต่างจากอคินมากนัก เขากล่าวว่า ระบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองกลุ่ม ที่เอื้อประโยชน์ให้ทั้งสองฝ่าย ขอให้ประโยชน์ทั้งผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์¹⁶ โดยพื้นฐานแล้วความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ มีแก่นที่สำคัญอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก เป็นความสัมพันธ์ที่พัฒนาขึ้นมาระหว่างคนของกลุ่ม ที่มีความไม่เท่าเทียมกันในด้านสถานะ ความมั่งคั่งและอิทธิพล ประการที่สอง การก่อรูป (formation) และการคงอยู่ (maintenance) ของความสัมพันธ์ขึ้นกับการพึ่งซึ่งกันและกันในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ประการที่สาม พัฒนาการและการคงอยู่ของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะใช้ความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า (face-to-face)¹⁷

นอกจากจะเห็นภาพของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ที่นำเสนอมาแล้ว ยังมีภาพอีกด้านหนึ่งของระบบอุปถัมภ์ที่เราจะนำเสนอต่อไปซึ่งเป็นภาพที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบนี้ Popkin มีความเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์เรื่องอำนาจ โดยที่ผู้อุปถัมภ์จะพยายามกันไม่ให้อีกฝ่ายหนึ่งรวมตัวกัน เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองกับตน และพยายามปิดกั้นทางเลือกต่างๆ ของผู้ใต้อุปถัมภ์¹⁸ และในด้านแฝงเร้นของระบบอุปถัมภ์นี้ กาญจนา ไต้อธิบายไว้อย่างชัดเจนมาก ในหนังสือ

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant*. (New Haven : Yale University Press, 1976).

¹⁷ John D. Powell, "Peasant Society and Clientelist Politics," *American Political Science Review* 64 (June 1970), pp. 411-25.

¹⁸ S. Popkin *The Rational Peasant : The Political Economy of Rural Society in Vietnam* (Berkeley : University of California Press, 1979).

จิตสำนึกของชาวนา สรุปว่า ระบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่แลกเปลี่ยนอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างสองกลุ่ม และเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เอื้ออำนวยผลที่ต่างกัน กล่าวคือสิ่งที่เจ้านายมอบให้เป็นการคุ้มครองมีลักษณะ "ประทานมาด้วยความกรุณา" แต่สิ่งที่ลูกน้องเสนอให้ มีลักษณะเป็น "ตอบแทนบุญคุณ" ในการดำรงรักษาระบบนี้ มีการสร้างอุดมการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์เป็นไปตามธรรมชาติ และบางส่วนได้กลายเป็นค่านิยมประจำใจของผู้น้อยไป เช่น "อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายแต่พอแรง" เมื่อสังคมพัฒนาเป็น ระบบใหม่ที่เน้นการแข่งขันมากกว่าอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเจ้านายระบบอุปถัมภ์สมัยใหม่ก็ได้มีการปรับปรุง ให้สอดคล้องกับหลักการแข่งขันโดยเจ้านายใช้กลไก 2 อย่างคือ

1. สร้างความรู้สึกให้เกิดในหมู่ผู้น้อยว่า ตนเองได้รับความเมตตากรุณาหรือโปรดปรานเป็นพิเศษ

2. จัดลำดับชั้นของอภิสิทธิ์ (hierarchy of privilege) ในลักษณะการแลกเปลี่ยนคือถ้าใครซื่อสัตย์มากก็จะได้รับรางวัลตอบแทนมาก เจ้าที่ดินจะยกใครคนใดคนหนึ่งในท่ามกลางหมู่ผู้ น้อยให้ขึ้นมาอยู่เหนือคนอื่น เมื่อคน ๆ นั้นแสดงความซื่อสัตย์ออกมามาก ตำแหน่งอภิสิทธิ์นี้มี อยู่เสมอ แต่ตัวบุคคลจะเปลี่ยนเวียนกันไปแบบรายการ "บันไดคดารา" เพื่อให้เกิดการแข่งขันใน หมู่ผู้ น้อย ผลที่ตามมาของระบบอุปถัมภ์ล้วนแต่สร้างผลในด้านลบให้แก่จิตสำนึกผู้ น้อย คือ ความคิดที่ว่าตนเองไม่ได้ถูกกดขี่และมองผู้กดขี่นั้นเป็นผู้มีพระคุณ ตนเองมีหน้าที่กตัญญู¹⁹

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะสองด้านที่ขัดแย้ง กันอยู่ในตัวเองด้านหนึ่งดูเหมือนว่าจะจะเป็นความสัมพันธ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนสอง กลุ่ม คือผู้อุปถัมภ์จะให้ความคุ้มครอง หรือช่วยเหลือเมื่อยามผู้ได้อุปถัมภ์ของตนเดือดร้อน และ คอยแจกจ่ายผลประโยชน์ให้อย่างเป็นธรรม ในขณะที่ผู้ได้อุปถัมภ์จะต้องให้ความซื่อสัตย์ ความ จงรักภักดี และการรับใช้ แก่เจ้านายของตน แต่อีกด้านหนึ่งของระบบอุปถัมภ์นั้นแสดงให้เห็นถึง การเอาใจเอาเปรียบของเจ้านายที่มีต่อลูกน้องกล่าวคือเจ้านายจะให้สิ่งที่เป็นนามธรรมกับลูก น้อง เช่น การยกย่อง การคุ้มครองและหรือการให้เช่าที่ทำกิน การให้กู้ยืมเงินตรา ส่วนลูกน้อง ก็ ต้องรับใช้ด้านแรงงาน หรือต้องเสียค่าเช่าที่ หรือดอกเบี้ยในอัตราที่สูง ทั้ง ๆ ที่เป็นเช่นนี้ลูกน้อง กลับไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองถูกขูดรีด แต่กลับรู้สึกว่าจะตนเองได้รับความช่วยเหลือและต้องตอบแทนบุญ คุณนี้คือลักษณะสองด้านที่ขัดแย้งกันของระบบอุปถัมภ์และเมื่อพิจารณาโครงสร้างอำนาจภาย ได้ระบบอุปถัมภ์ เราจะเห็นว่าระบบอุปถัมภ์มีโครงสร้างอำนาจเป็นแบบแนวตั้ง มีลำดับชั้นที่ แน่นนอนในเรื่องตำแหน่งและอำนาจ และมีลักษณะเป็นปิรามิดของอำนาจ สำหรับผู้ที่ เป็นเจ้านาย

¹⁹ เรื่องเดียวกัน .

หรือลูกพี่ในกลุ่มอุปถัมภ์นั้น มักจะเป็นผู้ที่มีตำแหน่ง ทรัพย์สิน และอิทธิพล ยิ่งมีทรัพยากร เหล่านี้มากเท่าไรก็ทำให้กลุ่มอุปถัมภ์มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ระบบอุปถัมภ์ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาอย่างช้านาน และความสัมพันธ์แบบนี้ก็เป็นความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ภายใต้ภาวะวิสัยที่เป็นจริงของสังคมชนบทไทย ซึ่งเราจะนำประเด็นนี้มา ถกเถียงกันต่อไป ถึงลักษณะของรูปแบบและเนื้อหาของความสัมพันธ์เช่นนี้มีสภาพเป็นอย่างไร ในสังคมชนบทไทยแต่ก่อนที่จะสู่ประเด็นการถกเถียงนั้นผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดโครงสร้าง อำนาจแบบชนชั้น ซึ่งเป็นอีกลักษณะหนึ่งซึ่งปรากฏในสังคมชนบทไทย

4. แนวคิดระบบโครงสร้างแบบชนชั้น (Class Structure)

แนวคิดเรื่องชนชั้นในสังคมชนบทไทยนั้น เป็นแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ใน ชุมชนชนบทมากขึ้นในปัจจุบัน ทั้งนี้จากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นตัวที่ทำให้เห็นถึงความ แตกต่างระหว่างชนชั้นได้ชัดเจน ดังนั้นการมองภาพของความเหมือน ๆ กัน ของชาวชนบทใน อดีตจึงเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับภาวะวิสัยที่เปลี่ยนไป แนวคิดเรื่องความแตกต่างทางชนชั้นนี้ ในทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์มิได้วัดจากขนาดของทรัพย์สินและรายได้เป็นหลัก หากวัดจาก การที่กลุ่มคนในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่เป็นเจ้าของหรือผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต (อันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และเทคโนโลยี) ปัจจัยการกระจายและแลกเปลี่ยน เพราะการเป็นเจ้าของและ การควบคุมปัจจัยดังกล่าว เท่ากับว่าเป็นผู้มีอิทธิพลในการกำหนดว่า ในขบวนการผลิตนั้น ใคร ควรจะได้รับส่วนแบ่งอย่างไร และเท่าไร²⁰

ในสองทศวรรษที่ผ่านมา วิทยากรพบว่า การแผ่ขยายของระบบทุนนิยมในชนบทภาค กลางทำให้การแตกต่างกันในการเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดิน ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ในชนบท มีกลุ่มที่กำลังพัฒนาเป็นชนชั้นสำคัญเกิดขึ้นสองชนชั้น คือพวกเจ้าที่ดิน ชาวนารวย กับชาวนาจนไร้ที่ดิน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชนที่อยู่ระหว่างกลางของ 2 ชนชั้น ที่อยู่ตรงข้ามกันนี้ คือชาวนาที่มีที่ดินขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง และชาวนาที่มีที่ดินบางส่วนเป็นผู้เช่าบางส่วน ข้อ ค้นพบนี้สอดคล้องกับการค้นพบของอานันท์ในชนบทภาคเหนือ กล่าวคือภายหลังทศวรรษ ที่ 70 (หลังปี ค.ศ. 1960) ความแตกต่างของชนชั้นในสังคมชาวนาแทบจะเรียกได้ว่าเป็นสิ่งที่ เห็นจริง โดยไม่ต้องพิสูจน์เสียก็ได้ แม้แต่เอกสารราชการก็ยอมรับว่ามีชนชั้นชาวนาที่ยากจน

²⁰วิทยากร เชียงกุล, การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลการขยายตัวของ เศรษฐกิจทุนนิยม 2503-2523 (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525).

ในชนบท และความแตกต่างระหว่างชนชั้นในชนบทได้มีการก่อตัวขึ้นและพัฒนาท่ามกลางความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตต่าง ๆ²¹ และความแตกต่างอันนี้เองทำให้ชนชั้นหนึ่งที่ควบคุมปัจจัยการผลิต มีอำนาจ และอภิสิทธิ์ต่าง ๆ เหนือชนชั้นอื่น

อำนาจนี้ ได้แบ่งชนชั้นชาวนาในชนบทออกเป็น 5 ชั้นด้วยกันคือ

1. ชั้นชาวนารับจ้าง ซึ่งเป็นพวกที่ไม่มีที่ดิน มีรายได้ส่วนใหญ่มาจากการรับจ้าง
2. ชาวนาจนมีรายได้จากที่ดินเล็กน้อย ซึ่งอาจจะเพียงพอต่อการยังชีพ แต่ก็หมีนเหมต่อกรไม่พอกิน อาจจะต้องเช่าที่นาหรือไปรับจ้างเพื่อหารายได้เพิ่มเติม
3. ชาวนากลางมีที่ดินของตนเอง และเช่าบ้าง มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพพึ่งตนเองได้ ส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนแรงงานกัน
4. ชาวนารวย มีที่ดินให้ผู้อื่นเช่าบ้างหรืออาจทำนาด้วยการว่าจ้างผู้อื่น รายได้ส่วนใหญ่มาจากการเกษตร
5. นายทุน เจ้าของที่ดินมีที่ดินให้คนอื่นเช่า มีเงินให้กู้ และอาจประกอบกิจกรรมนอกเหนือด้านการเกษตรโดยตรง เช่นลงทุนซื้อรถแทรกเตอร์หรือเป็นพ่อค้าคนกลาง ทำโรงสีข้าวขนาดเล็ก

ลักษณะของความแตกต่างทางชนชั้น ในสังคมชนบทที่มีส่วนในการอธิบายถึงโครงสร้างอำนาจนั้น Kaufman ชี้ให้เห็นว่าในชุมชน ความมั่งมีมีบทบาทสำคัญอันละเอียดอ่อนตามกาลเวลาและโอกาส ชาวนาที่มีเงินอยู่ในฐานะที่สามารถบีบบังคับชาวนาอื่น ๆ ได้มากมายหลายคน ในอีกปลายสุดของด้านหนึ่งจะมีชาวนาไร้อิน คนเหล่านี้มีความรู้สึกได้รับความกดดันทางเศรษฐกิจอยู่เสมอที่ไม่มีที่ดิน และต้องขึ้นกับความเมตตาของผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ๆ ทุกปี²² และในกรณีนี้ Potter ก็มีทัศนะที่ไม่ต่างจาก Kaufman คือ การแบ่งชนชั้นที่อาศัยความแตกต่างกันในการถือครองที่ดินเป็นพื้นฐาน ยังคงมีปรากฏอยู่ทั่วไป เป็นลักษณะทางโครงสร้างของหมู่บ้านไทยทั้งหลาย ยิ่งกว่านั้นชนชั้นที่มีที่ดินนั้นแหละที่ควบคุมอำนาจทางการเมืองและผู้นำของหมู่บ้านมักจะเลือกมาจากชนชั้นนี้ และการเป็นเจ้าของที่ดินมักทำให้ครอบครัวมีอำนาจเหนือชีวิตชาวบ้านอีกหลายคน ที่ไม่มีที่ดินพอเพียงสำหรับตนเองและดำเนินชีวิตด้วยการเป็นลูกจ้างแรงงานเพาะปลูก หรือเช่าที่จากคนที่มั่งมีที่ดิน เขาก็จะเป็นผู้พึ่งพาอาศัยของเจ้าของที่ดิน เมื่อมีข้อพิพาทขึ้นในหมู่บ้าน และเป็นส่วนหนึ่งในสมัครพรรคพวกของเจ้าของที่ดิน อีกทั้งเจ้าของที่ดินรายใหญ่ในหมู่บ้านมักจะเป็นผู้ให้กู้เงินด้วย

²¹อำนาจนี้ กาญจนพันธ์, พัฒนาการของชีวิต และวัฒนธรรมล้านนา (เชียงใหม่ : สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527).

²²Howard Kaufman, *Bangkok: A Community Study in Thailand* (New York : Augustin, 1960).

อย่างไรก็ตาม ลักษณะความเป็นชนชั้นของหมู่บ้านชนบทไทยนั้น Wijeyewardene กลับมีความเห็นที่ต่างออกไป เขากล่าวว่า โดยทั่ว ๆ ไป จะไม่มีการแบ่งชั้นมากนักในหมู่บ้านชนบทไทย บุคคลจะได้รับความเคารพและมีสถานภาพสูงขึ้น โดยอาศัยความมั่งมี อายุ การศึกษา ความศรัทธาในศาสนาอย่างแรงกล้า และอาชีพ แต่ไม่มีรายงานใด ๆ เข้าในลักษณะทำนองเดียวกันกับการแบ่งชั้นในหมู่บ้าน ระบบจัดลำดับแบบดั้งเดิมไม่ปรากฏการณ์สร้างความแตกต่างกันในสถานภาพภายในหมู่บ้านเลย และแม้ว่าในปัจจุบันจะปรากฏมีวีแววของพวกชั้นสูงที่อาศัยความมั่งมีเป็นพื้นฐานเกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคกลางก็ตาม หมู่บ้านไทยทั้งหลายก็ยังคงจัดว่าอยู่ในลักษณะที่มีความเท่าเทียมกัน²³

5. แนวคิดเรื่องกลุ่มการเมืองหรือฝักฝ่ายในชนบท

กลุ่มการเมืองหมายถึง กลุ่มที่มีลักษณะขัดแย้งทางการเมือง มีลักษณะไม่ถาวรและไม่จัดระเบียบเป็นทางการ กลุ่มจะทำหน้าที่อย่างเข้มแข็งและเอางานเอาการเมื่อได้รับการกระตุ้นหรือเกิดการฉีกพิพาทกันในการควบคุมทรัพยากรหรือคน สำหรับการรับคนเข้าเป็นสมาชิกนั้นรับด้วยหลักการนานาชนิด ที่แตกต่างกันหลายประการ²⁴ หลักการเหล่านั้นอาจขึ้นอยู่กับความผูกพันทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ความผูกพันทางเศรษฐกิจ ศาสนา หรือการเมือง หรืออันใดอันหนึ่งผสมกัน สมาชิกเหล่านี้เคลื่อนไหว และมีปฏิกริยาในรูปแบบโครงสร้างอำนาจตามฐานะของหัวหน้ากับลูกน้อง ซึ่งบทบาทของแต่ละคนมิได้กำหนดชัดเจน และผลตอบแทนในหลายกรณีขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยวิเคราะห์ของผู้นำ²⁵

สำหรับในหมู่บ้านชนบทไทย อคิน พบว่าฝักฝ่ายนี้เกิดจาก ในตำบลหรือหมู่บ้าน มีกลุ่มอุปถัมภ์อยู่หลายกลุ่ม และกลุ่มเหล่านี้แบ่งเป็นฝักฝ่ายที่มีความขัดแย้งกันและกัน²⁶ ส่วน Potter ก็มีความเห็นคล้ายกับอคิน คือฝักฝ่ายในหมู่บ้านชนบทไทย มักจะประกอบด้วยผู้นำ 2 คนหรือมากกว่านั้น พร้อมด้วยสมาชิกในกลุ่มอุปถัมภ์ของตน และพื้นฐานของการเกิดกลุ่มฝักฝ่ายในหมู่บ้านชนบทนั้น เกิดจากสาเหตุ 6 ประการ คือ

²³Genhan Wijeyewardene, "Some Aspects of Rural Life in Thailand" In Thailand : Social and Economic Studies in Development, edited by T. H. Silcock. (Canberra : Australian national University Press, 1967).

²⁴Ralph W. Nicholas, "Factions : A Comparative Analysis," In Political system and the Distribution of Power Association of Social Anthropologist of the Commonwealth, 2 (London : Tavistock Publication, 1965).

²⁵ibid.

²⁶ibid.

1. ความเป็นพันธมิตรระหว่างผู้นำในหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมและการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในชุมชน
2. เขตหมู่บ้านการปกครองที่เป็นธรรมชาติ
3. ข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างชาติพันธุ์ที่อาศัยในชุมชนเดียวกัน
4. ข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มที่มีพื้นเพที่อาศัยเดิม แตกต่างกัน
5. ข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มในชุมชนซึ่งสังกัดเป็นสมัครพรรคพวกของผู้อุปถัมภ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่นอกชุมชน
6. ข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มที่สังกัดพรรคการเมืองต่าง ๆ

จะเห็นว่ารากฐานการเกิดกลุ่มฝักฝ่ายในหมู่บ้านของ Potter นั้น มีหลายประการด้วยกัน ซึ่งแต่ละอย่างอาจเกิดขึ้นในสังคมของหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งหรือว่าภายในหมู่บ้านเดียวอาจมีความขัดแย้งของกลุ่มฝักฝ่ายหลายแบบก็ได้ ซึ่งความขัดแย้งแต่ละอย่างก็มีผลต่อการกำหนดโครงสร้างอำนาจภายในหมู่บ้านทั้งสิ้น แต่โดยทั่วไปแล้วผู้เขียนมีความเห็นว่า ความเป็นพันธมิตร ระหว่างผู้นำชุมชนที่มีวัฒนธรรมและการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และพยายามต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจของกลุ่มตนกับความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอุปถัมภ์ต่าง ๆ จะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างอำนาจที่สำคัญในชุมชนมากกว่าความขัดแย้งอย่างอื่น ๆ

งานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มการเมืองที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งในหมู่บ้านชนบทไทย คือการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มการเมืองในหมู่บ้านภาคเหนือของชาติชาย ชาติชายพบว่าในหมู่บ้านมีกลุ่มการเมืองอยู่ ประเภทใหญ่ กลุ่มประเภทแรกได้แก่กลุ่มของผู้มีอิทธิพล ซึ่งประกอบด้วย เจ้าของที่ดินรายใหญ่พ่อค้าที่ร่ำรวยและผู้นำทางการปกครองของหมู่บ้าน กลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มส่วนน้อยที่สามารถปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านและสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับคนภายนอกที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองโดยสามารถที่จะหาผลประโยชน์จากการที่หมู่บ้านได้รับผลกระทบของการขยายตัว ของบทบาทของรัฐ และเศรษฐกิจการค้ารวมทั้งวัฒนธรรมสมัยใหม่ กลุ่มประเภทที่สอง คือกลุ่มของคนในหมู่บ้านที่มีความทะเยอทะยานหรือคนที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน กลุ่มนี้ไม่พอใจต่อการที่กลุ่มอิทธิพลควบคุมผลประโยชน์ต่าง ๆ ในท้องถิ่นและมักจะเอาเปรียบคนยากจน กลุ่มต่อต้านนี้ได้รับการสนับสนุนจากคนที่ยากจน คนที่ไม่พอใจต่อพฤติกรรมของกลุ่มอิทธิพล อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จและความสัมพันธ์ภายในกลุ่มทั้งสองนี้ มีลักษณะของสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

ข้อถกเถียงทางทฤษฎี เกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจ

เพื่อประโยชน์ในการทำความเข้าใจสภาพการณ์ของสังคมไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในส่วนนี้จะนำเอาข้อถกเถียงเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจในชนบทข้างต้น มาพิจารณาศึกษาในรายละเอียด โดยเฉพาะประเด็นที่ถกเถียงกันในลักษณะสำคัญ เพื่อประโยชน์ในการเป็นแนวทางในการวางกรอบคิดในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมหลวม

ทิตยาได้เสนอข้อโต้แย้งแนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมของ Embree ประเด็นแรกคือ Embree มีได้อรรถาธิบายว่า โครงสร้างสังคมที่ตนพูดหมายถึงอะไร การพิจารณาว่าโครงสร้างสังคมหลวม หรือ กระชับ Embree ดูจากบูรณาภาพของวัฒนธรรม (integration of culture) ถ้าเมื่อใดวัฒนธรรมนั้นเปิดโอกาสให้บุคคลมีพฤติกรรมแตกต่างกันได้อย่างกว้างขวาง โดยมีได้ลงโทษแล้วละก็ Embree ถือเป็นระบบสังคมที่มีโครงสร้างหลวม แต่ความหมายของโครงสร้างสังคมนั้นมีได้มีเฉพาะแต่บูรณาภาพทางวัฒนธรรม แต่หมายถึงระบบของการจัดจำแนกบทบาทในอันที่จะให้การจำแนกนั้นประสานกันเพื่อจรรโลงความเป็นกลุ่มสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้นการศึกษาสังคมในทฤษฎีของโครงสร้างจึงต้องศึกษาการจัดสรรฐานะ ตำแหน่งบทบาทของสังคมนั้นและกระบวนการในการจัดสรรดังกล่าว ซึ่งรวมทั้งการจัดบุคคลเข้าสวมตำแหน่งและบทบาท การจัดเครื่องช่วย (facilities) และการพิจารณาความดีความชอบตลอดจนการลงโทษ ดังนั้นการพิจารณาโครงสร้างของสังคมไทย ตามที่ Embree ศึกษาเป็นเพียงการศึกษาที่ไม่ครบถ้วน และใช้ความประทับใจของตนเองเป็นหลัก²⁷ ประเด็นที่สอง ในเรื่องความเป็นปัจเจกนิยมของคนไทย คนไทยยึดเอาความรู้สึกเป็นหลักในขณะที่ตะวันตกยึดเอาความคิด และการกระทำเป็นสำคัญ ฉะนั้นจึงยากที่สมาชิกจากวัฒนธรรมอื่น จะเข้าใจวัฒนธรรมไทยได้อย่างถูกต้อง ประเด็นที่สาม ความรับผิดชอบและความผูกพันในระยะยาว ซึ่ง Embree เห็นว่าคนไทยไม่มีนั้น แท้จริงแล้วในระบบสังคมไทยนั้นมีหลักที่กำหนดความรับผิดชอบความสัมพันธ์ระยะยาวซึ่งไม่นับที่ชาวต่างประเทศจะค้นพบ นั่นคือความสัมพันธ์ภายใต้ระบบอื่น ๆ ประเด็นที่สี่ ความสัมพันธ์ในสังคมไทยนั้น แท้จริงมีลักษณะของความสัมพันธ์ในระดับ (hierarchical relationship) และโน้มเอียงที่จะเสริมสร้างรักษาไว้ซึ่งความแตกต่างในระดับฐานะทางสังคม (stratification) ทั้งนี้เพราะสังคมไทยมีระบบจารีต (mores) ที่ชี้ชัดในระดับความแตกต่างทั้งทางร่างกายและสัญลักษณ์ โดยเฉพาะภาษาที่ใช้และสังคมไทยมีความโน้มเอียงที่จะเอาฐานะตำแหน่งเป็นหลัก ครอบคลุมกิจการอื่น ๆ เช่น คนที่เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ต้องเป็นตลอด 24 ชั่วโมง จึงทำให้เป็นเหตุให้มีการก้าวก่ายในการใช้อิทธิพลของตำแหน่งหน้าที่อย่างกว้างขวาง

จากข้อโต้แย้งของทิตยา จะเห็นได้ว่าทิตยาไม่เห็นด้วยทั้งในแง่ของวิธีการและเนื้อหาที่ Embree ศึกษาไว้ นอกจากนี้ Potter ยังเป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่ง ซึ่งไม่เห็นด้วยกับแนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมของ Embree ตรงกันข้ามหมู่บ้านเชียงใหม่เป็นสังคมที่มีโครงสร้างไม่หลวมเลย โดยจะเห็นได้จากที่หมู่บ้านเป็นกลุ่มคณะมีเอกลักษณ์ร่วมกัน กรรมการวัด และ

²⁷ทิตยา สุวรรณชฎ. "สังคมไทยมีโครงสร้างหลวมจริงหรือ" ใน *ชุมชนเรื่องน่ารู้* สมศักดิ์ ชูโต บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2517).

กรรมการโรงเรียนรวมเป็นคณะกรรมการกึ่งบริหาร ดำเนินการพิจารณาลงมติในนาม ของชาวบ้านทั้งหมดและในหมู่บ้านยังมีกลุ่มต่าง ๆ อีกมาก เช่นกลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน อีกทั้งการร่วมมือกันยังเป็นอุดมคติที่สำคัญในความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้าน นอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีการแบ่งแยกความแตกต่างในทรัพย์สินอำนาจและเกียรติยศ และมีการแบ่งเป็นเหล่าโดยมีครอบครัวที่มีทรัพย์สินเป็นหัวใจแต่ละพวกจะคัดค้านซึ่งกันและกันในประเด็นปัญหาสำคัญ ๆ ซึ่งตีชิงเด่นกันในเรื่องอำนาจ โต้แย้งและทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ²⁸

นอกจาก Potter แล้ว Michael Moreman ก็มีความเห็นที่คล้ายคลึงกัน คือเขาเห็นว่าแนวคิดโครงสร้างสังคมหลวม ไม่มีคุณค่าในการที่ช่วยเขาเพื่อแสดงคุณลักษณะสังคมของหมู่บ้านปิงในภาคเหนือของไทยที่เขาศึกษาเลย²⁹

เรื่องราวแนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมของ Embree และคณะนั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่า Embree ศึกษาสังคมไทยในลักษณะที่ฉาบฉวย โดยมุ่ง เอรูปรธรรมอันหนึ่งมาเป็นตัวแบบในการศึกษา แล้วมีความรีบด่วนในการนำมาเป็นข้อสรุปเชิงนามธรรมทั่วไปจนเกินไป โดยมีได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาต่างๆของสังคมไทยให้แจ่มชัดเสียก่อนผู้เขียนมีความเห็นด้วยกับ ทิตยา ที่เห็นว่า Embree ศึกษาโดยอาศัยความประทับใจของตนเองเป็นหลักและศึกษาโครงสร้างสังคมไม่ครบถ้วนและเห็นด้วยในประเด็นอื่น ๆ ที่ทิตยา Potter และ Moreman วิจารณ์ Embree เช่นกัน

นอกจากการอธิบายเรื่องโครงสร้างสังคมหลวมของ Embree นั้น นัยของการอธิบายเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึง สภาวะที่ไม่มีโครงสร้างอำนาจภายในชุมชนชนบท ทั้งนี้เพราะบุคคลสามารถทำอะไรได้ตามอิสระ และปราศจากความรับผิดชอบในระยะยาว อันเป็นสภาวะที่ปราศจากกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ และระเบียบต่าง ๆ ซึ่งมีสภาวะที่มีความขัดแย้งกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ที่เน้นเรื่องจารีตประเพณี การเคารพผู้มีอาวุโส และที่สำคัญคือระบบคิดแบบศักดิ์นาซึ่งเน้นการจัดลำดับชั้น และการจำแนกฐานะของคนอย่างเคร่งครัด ระหว่างผู้ที่เป็นเจ้านาย และลูกน้องซึ่งระบบคิดแบบนี้ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน ดังนั้นแนวคิดโครงสร้างสังคมหลวมไม่สามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมชนบท ซึ่งมีโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ฝังรากลึกอยู่อย่างยาวนานได้อย่างถูกต้อง และตรงกับข้อเท็จจริง

²⁸Michael Moerman, "Ban Ping Temple: The Center of a Loosely Structured Society" In *Anthropological Studies in Theravada Buddhism*, Edited by Manning Nash. (New Haven : Yale University, Southeast Asia Studies, Cultural Report Series 13, 1966).

²⁹ibid.

2. ข้อถกเถียงเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจแบบระบบเครือญาติ

ลักษณะการมองของสังคมหมู่บ้านชนบทไทยโดยผ่านระบบเครือญาตินี้ เป็นการมองโดยภาพรวมทั้งหมด มิได้แยกแยะความแตกต่างของลักษณะหมู่บ้านอีกทั้งเป็นการมองสังคมหมู่บ้านแบบหยุดนิ่ง ทำให้ไม่เห็นภาพของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การต่อสู้ช่วงชิงผลประโยชน์ และความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน แต่จะเห็นเพียงสภาพเปลือกนอกที่ดูเหมือนจะมีความสงบสุข มีการช่วยเหลือกันและกันและปราศจากการขัดแย้ง การมองเช่นนี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกที่มีการกระทบน้อย คำถามที่ตามมาคือแท้จริงแล้วระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาตินี้ มีความสำคัญในเชิงกำหนดโครงสร้างอำนาจมากน้อยเพียงไหน อีกทั้งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเครือญาติ โดยเฉพาะกลุ่มเครือญาติที่มีอิทธิพลกับกลุ่มเครือญาติที่ไม่มีอิทธิพล มีหรือไม่มี ถ้ามี แบบแผนของการขัดแย้งเป็นอย่างไร และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเครือญาติที่ต่างกัน จะมีผลต่อการกำหนดโครงสร้างอำนาจของชุมชนหรือไม่

พัทธาเป็นนักวิชาการท่านหนึ่งที่ได้โต้แย้งระบบเครือญาติในสังคมชนบทไทยโดยเฉพาะสังคมชนบทภาคใต้ว่า กลุ่มสังคมที่จะผ่นกันกำลังกันโดยอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติอย่างเดียวเป็นเกณฑ์ เช่นกลุ่มญาติสนิทถือผลประโยชน์ร่วมกันสนิทแน่นไม่มี ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะรู้ และรับว่าผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเป็นญาติกับตนด้วยการลำดับเอาทางใดทางหนึ่งแต่ก็ไม่ถือว่าความสัมพันธ์ในด้านนี้มีอิทธิพลบังคับการกระทำของตน ไม่ถือเอาผลประโยชน์ของกลุ่มเครือญาติร่วมกัน สำคัญกว่าผลประโยชน์ของตนเองหรือของเพื่อนที่ตนเองรักใคร่พอใจ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ากลุ่มสังคมในหมู่บ้านมิได้อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นพื้นฐานยึดเหนี่ยวหรือเป็นพลังในการกระทำกิจการใด ๆ ของชุมชนเป็นพิเศษ³⁰

ผู้ศึกษายอมรับว่าระบบเครือญาติดำรงอยู่จริง ภายในสังคมชนบทไทยโดยเฉพาะในอดีต แต่ไม่เชื่อว่าระบบเครือญาติจะมีอิทธิพลในการกำหนดโครงสร้างอำนาจและความเป็นชนชั้นนำแต่เพียงอย่างเดียว ตรงกันข้ามผู้เขียนกลับเห็นว่าระบบเครือญาติเป็นเพียงส่วนหนึ่งในการกำหนดโครงสร้างอำนาจในชุมชน และเป็นส่วนที่ไม่มีความสำคัญจนกระทั่งสามารถครอบงำส่วนอื่น ๆ ได้แม้แต่ในอดีตที่หมู่บ้านได้รับผลกระทบจากภายนอกน้อยก็ตาม สำหรับปัจจุบันซึ่งหมู่บ้านชนบทได้รับผลกระทบและถูกแทรกแซงจากภายนอกมากก็ยิ่งจะให้ความสำคัญของระบบเครือญาติลดน้อยลงหรือหมดความสำคัญไปในที่สุด

³⁰ พัทธา สายหู, รายงานการศึกษาลักษณะผู้นำท้องถิ่นในเขตพัฒนาภาคใต้ (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511).

สาเหตุของการลดความสำคัญของระบบเครือญาติ เมื่อมีการแทรกแซงจากภายนอก โดยเฉพาะรัฐและระบบทุนนิยม เนื่องจากระบบเครือญาติเกิดขึ้นโดยสภาพความจำเป็นทางสภาวะแวดล้อมของชุมชนชนบท ที่อยู่ห่างไกล มีเทคโนโลยีต่ำ และอำนาจและการบริการทางด้านสาธารณูปโภคของรัฐ ตลอดจนความสัมพันธ์กับระบบตลาดมีน้อยทำให้คนในชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และส่งเสริมให้ระบบเครือญาติมีผลในการบังคับคนที่อยู่ในชุมชนเพราะคนต้องอยู่เป็นกลุ่มไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ ต่อมาเมื่อมีบริการของรัฐเข้าไป ทำให้ความต้องการพึ่งพาและช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในหมู่บ้านโดยเฉพาะการรักษาพยาบาล และการคลอดบุตร ก็ลดน้อยลง และชาวบ้านหันมาพึ่งพาระบบบริการของรัฐเสียมากกว่า ส่วนการเข้าไปของระบบทุนนิยมได้เข้าไปทำลายความช่วยเหลือแบบที่เขาที่เรา ที่เป็นลักษณะบริการหรือใช้สัญลักษณ์เป็นการตอบแทน กลายเป็นการแลกเปลี่ยนโดยผ่านระบบเงินตรา

สำหรับในส่วนความสัมพันธ์ของโครงสร้างอำนาจ โดยผ่านระบบเครือญาตินี้ก็ยิ่งจะมีน้อยลงไปอีก ทั้งนี้เพราะการควบคุมทางสังคมของระบบเครือญาตินั้นใช้ความมีอาวุโส และมีคุณธรรมเป็นหลัก แต่เมื่ออำนาจรัฐได้เข้าไปแทรกแซงและทำลาย ความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมลงพร้อมกับสถาปนาตนเองขึ้นมาแทนที่ โดยการแต่งตั้งผู้ที่เห็นว่าสามารถทำประโยชน์ให้รัฐเป็นผู้นำชุมชน เช่น เจ้าภาษี นายอกร ในอดีต ที่มีักจะเป็นผู้ปกครองตำบล และในปัจจุบันรัฐก็ได้สนับสนุนผู้ที่เห็นว่าสามารถช่วยเหลืองานของตนได้ ให้เป็นผู้นำชุมชน และสำหรับระบบทุนนิยมนั้นได้เข้าไปทำลายความมีคุณธรรม และสถาปนาความมั่งคั่งขึ้นมาแทนทั้งนี้เพราะคนที่อยู่ในชุมชนจะต้องพึ่งพาเงินตรา ดังนั้นบุคคลที่มีเงินตรามากก็จะได้รับการยกย่องเป็นชนชั้นนำแทนผู้อาวุโสหรือคุณธรรม อย่างไรก็ตามเนื่องจากหมู่บ้านชนบทไทย มีหลากหลายและระดับของการแทรกแซงจากภายนอก มีความเข้มข้นไม่เท่ากัน จึงส่งผลให้ระดับการคงอยู่และความสำคัญของระบบเครือญาติในชุมชนไทยมีระดับต่างกันก็ได้ ถึงกระนั้นระบบเครือญาติก็มีได้เป็นโครงสร้างอำนาจที่ครอบงำชนบทไทยได้อีก แต่อาจจะมึผลบ้างในหมู่บ้านที่การแทรกแซงภายนอกน้อย แต่สำหรับหมู่บ้านที่มีการแทรกแซงจากภายนอกมากลักษณะโครงสร้างอำนาจแบบระบบเครือญาติ ซึ่งผู้เป็นชนชั้นนำของหมู่บ้านเป็นหัวหน้ากลุ่มเครือญาติ ที่มีอาวุโสและคุณธรรม ทำหน้าที่ในการปกครองหมู่บ้านร่วมกัน แทบจะหมดความสำคัญลง และถูกทดแทนด้วยความสัมพันธ์ทางอำนาจจากภายนอกที่เข้าแทรกแซงแทน ซึ่งได้แก่ระบบโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์

3. ข้อถกเถียงของโครงสร้างอำนาจแบบระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบทไทย

ย้อนไปสู่ประวัติศาสตร์ชุมชนไทย ก่อนที่สังคมไทยจะเกิดเป็นรัฐชาติแบบศักดินา หมู่บ้านไทยมีวิถีการผลิตเกี่ยวข้องกับการเกษตร ที่ยังไม่มีลักษณะทางชนชั้นและมีความเพียงพอในตนเองความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนเป็นความสัมพันธ์ตามสายเลือดของเครือญาติ การจัดระเบียบทางสังคมเป็นไปตามระเบียบการปกครองของเครือญาติ มีระบบคิดที่ยึดถือความเสมอ

ภาคในหมู่เครือญาติ³¹ ต่อมาเมื่อชุมชนหมู่บ้านไทยได้วิวัฒนาการเข้าสู่ระบบศักดินาเกิดรัฐหรือ กษัตริย์ในฐานะตัวแทนชุมชนใหญ่ ครอบครองชุมชนหมู่บ้านจำนวนมากไว้ กษัตริย์ได้อำนาจ เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมด จากนั้นหมู่บ้านก็ถูกคลุมด้วยอำนาจรัฐศักดินา³² ซึ่งต้องการ ค ควบคุม คนในอาณาจักรด้วยอำนาจเด็ดขาด³³ ดังนั้นความจำเป็นที่จะต้องสร้างระบบคิด และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่จะเป็นทางในการควบคุม และครอบงำจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ถึงแม้ จักรทิพย์จะพบว่าศักดินาไทย เข้าไปแทรกแซงหมู่บ้านเฉพาะต้องการเก็บส่วย และเกณฑ์แรงงาน โดยไม่เข้าไปเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของหมู่บ้าน แต่ในด้านอุดมการณ์ ความเชื่อและความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น รัฐศักดินาเข้าไปลงมือในการผลิตซ้ำกันมาโดยตลอด รัฐศักดินาใช้ศาสนาพุทธ และฮินดูเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติการณ์ ในแง่ของศาสนาพุทธนั้น ใช้หลักเรื่องบุญกรรมในการอธิบายความแตกต่างระหว่างเจ้านายกับไพร่ เหตุที่ชาวบ้านมีชีวิตอยู่ อย่างลำบากก็เพราะไม่มีบุญหรือไม่ก็ทำกรรมชั่วไว้ในชาติก่อน ส่วนเจ้านายทำบุญกรรมดีมา และผลจากการผลิตซ้ำ ที่มีองค์กร (สถาบันสงฆ์) มีกฎระเบียบคำสั่งสอนมีบุคลากร (พระสงฆ์) ที่ผลิตต่อเนื่องมาไม่ขาดสาย จึงทำให้ชาวบ้านยอมรับความชอบธรรมของระบบชนชั้นศักดินา พร้อมทั้งเกิดความกลัวในผู้มีบุญบารมีสูงกว่า³⁴ และในส่วนของศาสนาฮินดูนั้น ได้สร้างความ เชื่อต่อชาวบ้านว่าผู้ปกครองมีคุณสมบัติพิเศษบางประการที่เหนือบุคคลอื่นในสังคม และย้า อำนาจตลอดจนความศักดิ์สิทธิ์ของผู้ปกครองอยู่เสมอ ดังนั้นอำนาจสิทธิ์ขาดจึงเป็นเรื่องของเจ้านายแต่เพียงผู้เดียวส่วนประชาชนมีหน้าที่คอยปฏิบัติตามคำสั่ง เพื่อแลกกับการปกป้องชีวิตและความปลอดภัยอื่น ๆ³⁵

กล่าวได้ว่าระบบคิดแบบศักดินา ซึ่งเป็นรากฐานการกำเนิดระบบอุปถัมภ์นั้นได้เข้าไปจัด ระเบียบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเสียใหม่ จากชุมชนเครือญาติซึ่งมนุษย์มีความเสมอภาค กัน ไปสู่ชุมชนที่มีความสัมพันธ์เป็นลำดับชั้นและมีความไม่เท่าเทียมกัน ในการเข้าไปของ ระบบคิดแบบศักดินาและความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นั้น ผู้เขียนคิดว่ากลไกสำคัญประการหนึ่งที่

³¹ สุชาย ตรีรัตน์, "กำเนิดระบบความคิดแบบเจ้าขุนมูลนาย," วารสารเศรษฐศาสตร์ การเมือง 2 (มิถุนายน-สิงหาคม 2525), หน้า 1-27.

³² จักรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สร้างสรรค์, 2527).

³³ สมบัติ จันทวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมือง และสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523).

³⁴ จักรทิพย์, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต.

³⁵ สมบัติ จันทวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมือง และสังคมไทย.

ทำให้ระบบนี้เข้าสู่ชนบท นอกเหนือจากการครอบงำทางอุดมการณ์ที่ผ่านทางศาสนาแล้ว ก็คือระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ กล่าวคือเมื่อแรงงานไพร่ถูกเกณฑ์เข้าไปรับใช้เจ้านาย แรงงานเหล่านี้จะต้องไปทำงานในสังกัดของเจ้านายแต่ละคนภายใต้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และเมื่อแรงงานเหล่านี้หลุดพ้นจากเกณฑ์ พวกเขาก็กลับสู่ชุมชนดั้งเดิมของตน พร้อมกับซึมซาบเอาเอกลักษณ์ของความสัมพันธ์ที่ตนได้ไปเห็น ไปประสบมากลับมาด้วย ระบบอุปถัมภ์จึงเข้าไปปะทะประสานกับระบบเครือญาติดั้งเดิมภายในหมู่บ้าน และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของโครงสร้างอำนาจในชุมชนขึ้นมาจากระบบเครือญาติดั้งเดิม มาเป็นระบบอุปถัมภ์ อย่างไรก็ตามระบบเครือญาติดั้งเดิมหาได้ถูกทำลายจนสิ้นไม่ เพราะว่ามีข้อจำกัดของการเข้าไปของระบบอุปถัมภ์ ในสมัยก่อนไม่ว่าจะเป็นเรื่องการคมนาคม หรือสภาพแวดล้อมของชุมชนเองก็ตาม กลายเป็นสิ่งที่เข้าไปลดระดับความเข้มข้นของระบบอุปถัมภ์ไปและโครงสร้างอำนาจในชุมชนจะมีการผสมผสานโครงสร้างทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน เช่น การที่โครงสร้างเดิมที่มีตัวแทนของกลุ่มเครือญาติเป็นผู้นำร่วมกันอย่างเสมอภาค กลายเป็นกลุ่มเครือญาติที่มีอิทธิพลสูงสุดในชุมชนเป็นผู้นำผูกขาด และแต่ละคนของกลุ่มผู้นำที่เป็นเครือญาติกันนี้ อาจจะมีลูกน้องที่ไม่ได้เป็นเครือญาติเข้ามาสังกัดอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์กันได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า ในกลุ่มผู้นำที่เป็นเครือญาติกันนี้มีความเสมอภาคกันและอาจจะยกเครือญาติที่มีอาวุโสที่สุดในกลุ่ม เป็นผู้นำสูงสุดของชุมชนหรืออาจจะหมุนเวียนกันเป็นผู้นำก็ได้ ส่วนกลุ่มเครือญาติอื่น ๆ ที่ไม่มีอิทธิพลในชุมชนก็อาจจะอยู่ภายใต้สังกัดแบบอุปถัมภ์ของกลุ่มเครือญาติที่มีอิทธิพลในชุมชน

ภายใต้สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชุมชนหมู่บ้านเองก็ไม่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ นับตั้งแต่มีการติดต่อกับประเทศตะวันตกและมีสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจไทย ก็เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าหรือระบบทุนนิยมมากขึ้น ระบบทุนนิยมได้เข้าไปกระทบและแทรกแซงความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้านชนบทในปริมนทลที่กว้างขวาง ในกรณีนี้ อคิน กล่าวว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เข้าไปในหมู่บ้าน เป็นสาเหตุของความเสื่อมถอยของระบบอุปถัมภ์ ชาวชนบทได้เปลี่ยนการเพาะปลูกเพื่อการดำรงชีพเป็นการเพาะปลูกเพื่อการค้าการคมนาคมระหว่างหมู่บ้านกับเมืองสะดวกขึ้น มีถนนเข้าไปในหมู่บ้าน พ่อค้าซึ่งมีอิทธิพลและอำนาจเงินเข้าไปถึงหมู่บ้าน และยังมีข้าราชการจำนวนมาก จากหลายหน่วยงานเข้ามาในท้องถิ่น ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงอำนาจรัฐเข้ามากระทบโดยตรง ความรู้สึกนี้ไม่ได้เกิดเฉพาะแต่กับชาวบ้าน เท่านั้น ผู้ใหญ่บ้าน ก็มีความรู้สึกเช่นกันและกลับมากกว่าด้วยซ้ำ กล่าวคือ ความรู้สึกที่ว่าความมั่นคงในฐานะตำแหน่งของตนนั้นขึ้นอยู่กับรัฐ และข้าราชการในท้องถิ่นมากกว่าลูกบ้านของตน ดังนั้นเท่านั้น ผู้ใหญ่บ้านส่วนมากจึงกลายเป็นนายหน้า หรือผู้แทนของรัฐไปในการปฏิบัติงาน แทนที่จะเป็นตัวแทนของชาวบ้าน และ/หรือเป็นคนกลางระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ชาวบ้านซึ่งเคยพึ่งพากำนันผู้ใหญ่บ้าน

เมื่อเห็นว่าตนไม่สามารถพึ่งได้ก็หันไปพึ่งพ่อค้าหรือ ชวานารวยแทน ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้านจึงค่อย ๆ เสื่อมถอยไป ในที่สุดกลุ่มพ่อค้าจะเข้ามาแทนที่ในระบบอุปถัมภ์³⁶

จะเห็นได้ว่าระบบอุปถัมภ์ในชนบท ได้เริ่มจะมีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนรูปแบบของตัวมันเองโดยมิได้ถูกทำลายไปตามภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พัฒนาการที่สำคัญของระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นซากเดนของความสัมพันธ์ภายใต้ระบบศักดินานั้น คิวริกซ์ พบว่าความสัมพันธ์แบบนี้ซึ่งมีรากฐานมาจากสังคมไพร่ เมื่อระบบมูลนายยกเลิกไปแล้วแต่ความสัมพันธ์แบบนี้หาได้ยกเลิกไม่ กลับพัฒนาสู่รูปแบบใหม่คือมีการเอารัดเอาเปรียบกัน โดยไม่รู้ตัวนั่นคือมันเกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชวานาเช่า และพัฒนาสู่ชวานากับชวานา ชวานากับนายทุน และยังความแตกต่างทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะ และยังกระแสของทุนนิยมสูงเท่าไร ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็หนาแน่นขึ้นมากเท่านั้น³⁷ การค้นพบในลักษณะนี้ได้รับการยืนยันจากงานของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง เรื่องโฉมหน้านายทุนผู้กู้ในชนบทไทย พบว่า นายทุนเป็นผู้อุปถัมภ์ของชาวบ้านในชนบท และเป็นแหล่งที่ชาวบ้าน เข้ามาพึ่งพิงยามเดือดร้อนในด้านการเงิน³⁸

นอกจากนี้ผลของการขยายตัวของระบบทุนนิยม และระบบราชการที่เข้าไปในหมู่บ้านชนบทระยะ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา มีลักษณะที่มีได้เข้าไปแต่เฉพาะบังคับนอกกลไกเศรษฐกิจอย่างเดียวในอดีตแล้ว แต่มันเข้าไปเปลี่ยนในกลไกเศรษฐกิจด้วยระบบทุนนิยมทำให้ชวานาในชนบทต้องสูญเสียที่ดิน และกลายเป็นแรงงานอิสระหรือชวานาเช่าไป และในส่วนของระบบราชการ ได้อาศัยการพัฒนาเป็นอุดมการณ์และกิจกรรมในการลงไปจัดตั้งควบคุม และชี้นำ และปรับปรุงโครงสร้างในสังคมชนบท อย่างเป็นทางการ และผลของการพัฒนาประการนี้เองทำให้เกิดช่องว่างระหว่างรายได้ของคนจนและคนรวยในชนบทมากขึ้น และทำให้หมู่บ้านในชนบทที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดละอำเภอมากขึ้น ชวานาร่ำรวยจำนวนมากได้ติดต่อกับข้าราชการและพ่อค้าในจังหวัดและอำเภอ ละได้กลายเป็นผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์ในหมู่บ้านต่าง ๆ พ่อค้าในจังหวัดและอำเภอจำนวนไม่น้อยที่มีกลุ่มอุปถัมภ์ด้วย ดังนั้นเราจะพบว่าตำบลหรือแม้แต่หมู่บ้าน จะมีกลุ่มอุปถัมภ์อยู่หลายกลุ่ม

³⁶ อคิน ระพีพัฒน์, ปัญหาการพัฒนาขบวนการสหกรณ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์การเกษตร, 2523).

³⁷ คิวริกซ์ คิวรามย์, "กระบวนการการแบ่งชนชั้นชวานา : ศึกษากรณีภาคกลาง 2485-2524" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527).

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

ชาติชาย ได้ค้นพบว่า กลุ่มอุปถัมภ์ ในสังคมชนบทนั้นมีอยู่ สองระดับคือ ระดับกลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่มีอุปถัมภ์ประกอบไปด้วยข้าราชการและพ่อค้าที่มีอิทธิพลและกลุ่มชาวบ้านยากจนที่มีผู้อุปถัมภ์ประกอบด้วยญาติพี่น้องในหมู่บ้านและผู้นำชุมชน³⁹ ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับบุคคลภายนอกที่มีอิทธิพล ทำให้ผู้นำท้องถิ่นสามารถใช้บทบาทฐานะคนกลาง ในการเพิ่มพูนอำนาจ อิทธิพล และฐานะของตนในหมู่บ้านซึ่งยิ่งจะเพิ่มความไม่เท่าเทียมกันของการควบคุมความมั่งคั่ง สถานภาพ อำนาจภายในหมู่บ้าน และทำให้คนยากจนไม่กล้าทำหายคนที่มีอำนาจในหมู่บ้านอย่างเปิดเผย ดังนั้นจึงเป็นแรงกดดันที่ทำให้คนยากจนเหล่านี้แสวงหาความคุ้มครอง จากบุคคลที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ และอำนาจเหนือกว่าตน สถานการณ์เช่นนี้ยิ่งส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากระบบอุปถัมภ์ มีลักษณะสองด้านที่ขัดแย้งกันอยู่ด้านหนึ่งมีลักษณะปกป้องคุ้มครอง แต่อีกด้านหนึ่งมีลักษณะกดขี่ขูดรีด ดังนั้นระบบแลกเปลี่ยนแบบอุปถัมภ์ จึงแสดงให้เห็นถึงการร่วมมือประสานผลประโยชน์กันระหว่างผู้นำหมู่บ้านกับข้าราชการ และผู้นำทางด้านการค้า เพื่อจกฉวยทรัพยากรของหมู่บ้านและเอาเปรียบชาวบ้านที่ยากจน การกระทำเช่นนี้ช่วยสนับสนุนให้เกิดการไม่เท่าเทียมกันในการควบคุมความมั่งคั่งและอำนาจในหมู่บ้าน และส่งผลให้ชาวบ้านเดือดร้อนทางด้านการเมืองหรือยอมเป็นลูกน้องของผู้อุปถัมภ์เพื่อเป็นการแสวงหาความคุ้มครองให้กับตนเอง

กล่าวได้ว่าลักษณะของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในชนบทไทยนั้น มีรูปแบบของความสัมพันธ์ที่สำคัญโดยสรุป 3 ประการ คือ

1. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับนายทุน และชาวนารวย ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยมีพื้นฐานมาจากสถานะทางเศรษฐกิจ ผู้อุปถัมภ์ที่เป็นนายทุนจะมีชาวนาที่ยากจนเป็นลูกน้อง รูปแบบที่เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ชนิดนี้คือการเช่าที่ การกู้เงิน และการจ้างแรงงาน ซึ่งชาวนาที่ยากจนจะต้องมาพึ่งพิงนายทุนและชาวนารวม ในความสัมพันธ์แบบนี้ชาวบ้านที่ยากจนจะรู้สึกว่าเป็นหนี้บุญคุณของผู้อุปถัมภ์เพราะนายทุนสามารถช่วยเหลือให้ตนมีชีวิตอยู่รอดได้ โดยมองข้ามการขูดรีดที่นายทุนกระทำต่อตนไป (การขูดรีดเหล่านี้ได้แก่ การเก็บค่าเช่าที่ และดอกเบี้ยในอัตราที่สูงและการจ้างแรงงานในอัตราที่ต่ำ) ผลจากการที่ชาวบ้านยากจนต้องพึ่งพิงเช่นนี้ ทำให้นายทุนและชาวนารวยมีอิทธิพลและอำนาจเหนือชาวบ้าน

³⁹ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 'โครงสร้างทางการเมืองของชุมชนกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ความจริงกับอำนาจ,' การบริหารรัฐกิจ : บทความทางวิชาการ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2528), หน้า 351-369.

2. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชาวบ้านกับผู้นำชุมชนที่มีตำแหน่งสภาวะของการความสัมพันธ์อุปถัมภ์แบบนี้ อยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และทรัพยากรจากภายนอกที่เข้ามาในหมู่บ้าน และหลักประกันความมั่นคง ปลอดภัย ตลอดจนการคุ้มครองและความยุติธรรมตามกฎหมาย ผู้อุปถัมภ์ซึ่งอาจจะได้แก่ผู้มีตำแหน่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้ที่ติดต่อกับระบบราชการ ทำให้พวกเขาได้รับอภิสิทธิ์จากระบบราชการ และอภิสิทธิ์เหล่านี้เองที่เป็นสิ่งดึงดูดให้ชาวบ้านเข้ามาเป็นลูกน้อง เนื่องจากคาดหวังว่าตนเองจะได้รับผลประโยชน์เหล่านี้บ้าง กรณีนี้เห็นชัดจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ผู้นำชุมชนนับจากภายนอก และนำมาแบ่งสรรผลประโยชน์ให้แก่ลูกน้องภายใต้สังกัดของตน หรือกรณีมีเรื่องราวขึ้นในหมู่บ้าน ผู้อุปถัมภ์ก็จะยกย่องหรือช่วยเหลือพรรคพวกลูกน้องของตน ส่วนลูกน้องก็จะตอบแทนโดยการแสดงความจงรักภักดี และสนับสนุนลูกพี่ของตนเมื่อมีการขัดแย้งกันภายในหมู่บ้าน (ความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน เช่น การช่วงชิงตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ หรือการช่วงชิงผลประโยชน์ที่มาจากภายนอก)

3. ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างกลุ่มผู้นำชุมชนกับข้าราชการ นักการเมืองและพ่อค้าที่อยู่ภายนอกชุมชน โดยที่กลุ่มที่มาจากภายนอกเหล่านี้เป็นผู้อุปถัมภ์ ส่วนผู้นำชุมชนเป็นลูกน้อง ลักษณะความสัมพันธ์คือ พวกผู้นำชุมชนอาจจะได้รับผลประโยชน์จากภายนอกไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพย์สิน หรือตำแหน่ง เพราะผู้อุปถัมภ์จากภายนอกเป็นผู้คอยช่วยเหลือและให้การสนับสนุนคำขู ส่วนกลุ่มผู้นำชุมชนก็จะให้การสนับสนุนผู้อุปถัมภ์ของคนในเรื่องของผลงานในระบบราชการ เป็นตัวแทนในการนำนโยบายจากเบื้องบนลงไป ปฏิบัติหรือเป็นตัวแทนในการไปเก็บหนี้สิน (กรณีมีผู้อุปถัมภ์เป็นนายทุน) หรือเป็นหัวคะแนนในการหาเสียงให้ (กรณีมีผู้อุปถัมภ์เป็นนักการเมือง)

รูปแบบของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่กล่าวมานั้น ไม่สามารถแยกออกได้อย่างเด็ดขาด กลับมีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด หนุนเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกัน ผู้อุปถัมภ์ในหนึ่งอาจมีสายสัมพันธ์ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบเลยก็ได้ ภายใต้ความสัมพันธ์ของกลุ่มอุปถัมภ์ทั้งสามรูปแบบนี้ ก่อให้เกิดโครงสร้างอำนาจในชุมชนมีลักษณะของการขึ้นต่อเป็นชั้น ละผู้นำกลุ่มอุปถัมภ์แต่ละกลุ่ม ก็กลายเป็นชนชั้นนำภายในหมู่บ้าน ซึ่งคอยควบคุม ความมั่นคง อำนาจ ภายในหมู่บ้านเอาไว้ หากเป็นเช่นนี้ก็จะเห็นได้ว่า ภาพของสังคมหมู่บ้านในชนบทที่มีลักษณะแตกต่างกันตามระดับการติดต่อกับสัมพันธ์แบบอื่นเลยหรือ และในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะแตกต่างกันตามระดับการติดต่อกับภายนอก ระบบ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะมีความสำคัญต่อการอธิบายโครงสร้างอำนาจภายในหมู่บ้านต่างกันหรือไม่ ผู้ศึกษามีความเห็นว่าพัฒนาการของหมู่บ้านชนบทมีระดับที่แตกต่างกันและส่งผลให้ลักษณะของโครงสร้างอำนาจมีความแตกต่างกันด้วย และผลจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมในชนบทไทย นอกเหนือจากการเกิดชนชั้นชาวนาไร้ที่ดิน และต้องพึ่งพิงชาวนารวย อันก่อให้เกิด

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แล้ว ในอีกด้านหนึ่งอาจทำให้เกิดชนชั้นอื่น ๆ ที่เป็นอิสระจากความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบอุปถัมภ์ก็ได้ และกลุ่มเหล่านี้ก็คงมีผลไม่น้อยต่อการจัดความสัมพันธ์ของโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษายอมรับว่าในการอธิบายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของชุมชนในชนบทว่าดำรงอยู่ภายใต้ภาวะวิสัยที่เป็นจริงแต่ในแง่ของระดับ รูปแบบ และเนื้อหาอาจมีความหลากหลาย และผู้ศึกษาเห็นว่าภายในชุมชนชนบท การกำหนดโครงสร้างอำนาจมิได้มีเพียงแต่ระบบอุปถัมภ์เท่านั้น หากแต่ยังมีความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบอื่นแฝงอยู่ด้วย ซึ่งขึ้นกับลักษณะของหมู่บ้านว่าเป็นแบบไหน และลักษณะหนึ่งที่เราไม่อาจจะละเลยไปได้เมื่อมีระบบทุนนิยมเข้าไปด้วย ลักษณะของโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้น ซึ่งจะนำมาอภิปรายถกเถียงในลำดับต่อไป

4. ข้ออภิปรายถกเถียงเรื่องโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นในชนบท

ลักษณะของชนชั้นในชนบทไทยนั้น ผู้เขียนมีทัศนะที่สอดคล้องกับนักวิชาการฝ่ายที่เห็นว่ามี ความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่บ้านชนบทที่มีการติดต่อ และสัมพันธ์กับภายนอกมาก (ไม่ว่าจะเป็นระบบทุนนิยม หรือระบบราชการก็ตาม) ความแตกต่างทางชนชั้นภายในชุมชนก็มีมากยิ่งขึ้น ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลและติดต่อน้อยอาจจะมี ความแตกต่างทางชนชั้นไม่มากนักแต่ก็ยังมีอยู่นั่นเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในด้านของ โครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นในชนบทไทย ปรากฏว่าลักษณะของความเป็นชนชั้นไปผูกติดกับ ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ อย่างเช่น ในเรื่องของความสัมพันธ์กับตลาด อานันท์ พบว่า ชาวนาจะพบกับผู้ผูกขาดทุกชั้นตอน โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายมักจะเป็นใน ทำนองผู้อุปถัมภ์ กับผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ส่วนในเรื่องของการเช่าที่ดินนั้น ศิวรักษ์ พบว่า ชาวบ้าน รับจ้างและชาวนาเช่า ขอบที่จะมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กับเจ้าของนาและเจ้าของเงิน และ สำหรับเรื่องทุนและสินเชื่อ อานันท์, เจิมศักดิ์, ศิวรักษ์ และ Potter พบตรงกันว่า ชาวนายากจน จะกู้เงินจากเจ้าของที่ดินหรือชาวนาร่ำรวยภายใต้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์

ความสัมพันธ์ทางชนชั้นภายใต้ระบบอุปถัมภ์นี้ ผู้อุปถัมภ์เปรียบเสมือนนายทุนที่ขูดรีด เอาผลผลิตส่วนเกิน หรือแรงงานส่วนเกินจาก ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ อันได้แก่ ชาวนาเช่าและชาวนา รับจ้างและนายทุนได้อาศัยกลไกทางอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ เช่น ระบบบุญคุณมาใช้เป็น เครื่องมือในการกล่อมเกล้า ให้จิตสำนึกของชนชั้นชาวนารับจ้างและชาวนาจนเกิดความผิด พลาด (false-consciousness) โดยมองผู้ขูดรีดตนเป็นผู้มีบุญคุณต่อตนการที่ชาวนารับจ้างและ ชาวนาเช่า ตีความปรากฏการณ์เป็นเช่นนี้ ทำให้การต่อสู้ทางชนชั้นในชนบทไทยจึงยากที่จะ ปรากฏขึ้นให้เห็นได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นในชนบทเกิดขึ้นและดำรงอยู่ตลอดเวลาและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา ภายในชนชั้นของตนเองเพื่อที่จะต่อสู้ และเรียกร้องความเป็นธรรมต่าง ๆ ดังนั้น ในแง่ของความขัดแย้งทางชนชั้นจึงเป็นตัวที่จะเข้าไป

ทดแทนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แต่การรวมกลุ่มทางชนชั้นของชาวนาจนทั้งหลายก็ไม่ได้หมายความว่า จะทำให้ความสัมพันธ์ทางอำนาจของชุมชนชนบทเปลี่ยนไป ผู้อุปถัมภ์ที่เป็นนายทุนก็คงเป็นชนชั้นนำในหมู่บ้านชนบทต่อไป และชาวนาจนก็ยังคงต้องรับอำนาจนั้นต่อไป แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงคือ มันได้เข้าไปกระชากหน้ากากของระบบอุปถัมภ์ที่อ้างตัวว่า เป็นระบบที่มีความเกื้อกูลและช่วยเหลือกันและกัน ให้เห็นว่าแท้จริงแล้วเป็นเพียงเปลือกนอกที่ซ่อนเร้นความสัมพันธ์ขูดรีดอยู่ภายในด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทำให้ความขัดแย้งทางชนชั้นมีแนวโน้มที่จะแจ่มชัดขึ้น

5. ข้อถกเถียงเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจแบบฝักฝ่าย

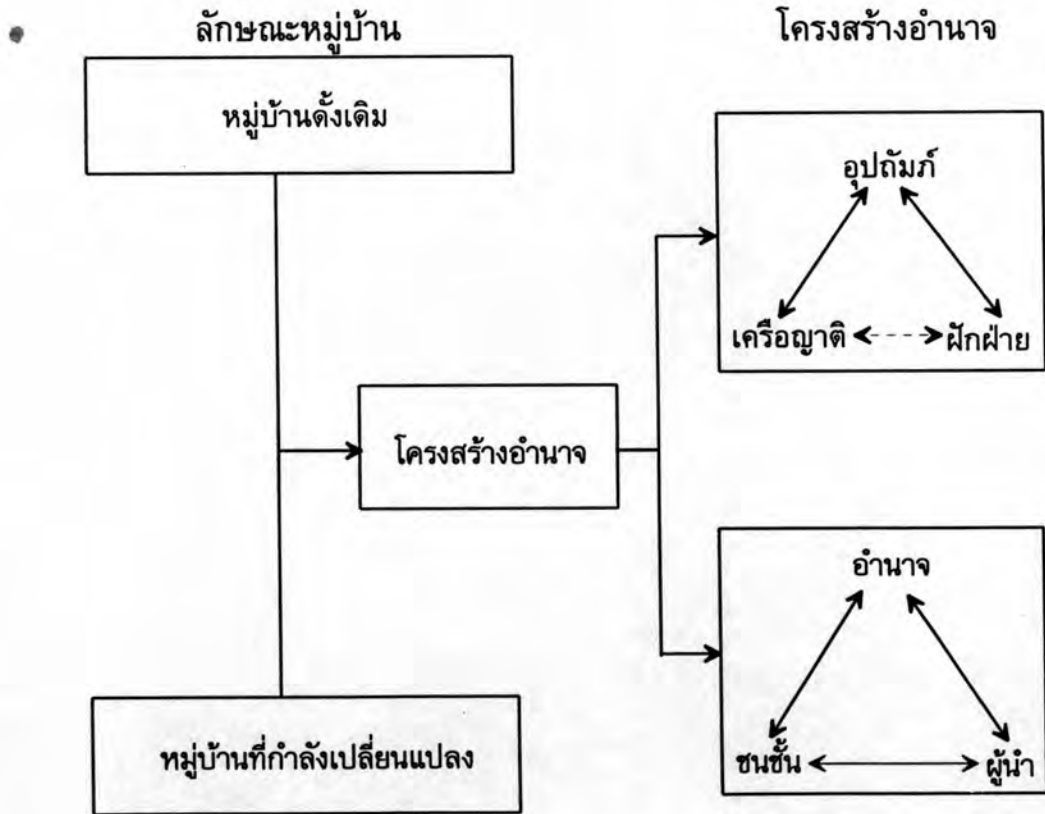
จากแนวคิดแบบฝักฝ่ายหรือกลุ่มการเมืองที่น่าเสนอมาตั้งแต่แรก จะเห็นได้ว่ากลุ่มการเมืองในสังคมชนบทไทยนั้น เป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เพราะว่าลักษณะของกลุ่มการเมืองที่เกิดขึ้นนั้น มักจะมีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเป็นแบบอุปถัมภ์ อย่างไรก็ตาม นอกจากนั้นแล้วการเกิดขึ้นของกลุ่มการเมืองในชนบทอาจจะเกิดขึ้นจากความผูกพัน ในเรื่องผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มที่มาจากอาชีพเดียวกันหรือมีคตินั้นก็อาจจะมาจากสังกัดชนชั้นเดียวกันก็ได้ อย่างเช่น การช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นนำกลุ่มเก่า ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจอยู่ในชุมชน กับกลุ่มคนที่ยากจนในหมู่บ้านฉะนั้นในโครงสร้าง อำนาจของ ชุมชนชนบทไทยในอนาคต แม้ว่าถูกผูกพันอยู่กับระหว่างระบบอุปถัมภ์ในแทบทุกแบบหรืออาจจะถือได้ว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้เป็นแกนกลางในการกำหนดโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้าน แต่เราก็ไม่สามารถที่จะละเลยการก่อตัวของลักษณะกลุ่มฝักฝ่ายที่เกิดขึ้นได้ และมีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นโครงสร้างที่มีเพิ่มขึ้นทุกขณะ ภายใต้การแย่งชิงผลประโยชน์ที่นับวันจะมีมากขึ้นในชนบท

แนวโน้มของฝักฝ่าย จึงเป็นแนวโน้มของการรวมกลุ่มคนที่มีลักษณะที่มีผลประโยชน์ร่วมกันภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ เช่น การแย่งชิงตำแหน่งในหมู่บ้าน การแย่งชิงทรัพยากรที่มาจากภายนอก อันได้แก่ โครงการพัฒนาต่าง ๆ การขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่ยากจนและคนที่ร่ำรวยในหมู่บ้าน การขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่ต้องการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติกับผู้นำชุมชนที่ร่วมมือกับนายทุนและข้าราชการเพื่อนำทรัพยากร เหล่านั้นไปใช้เป็นประโยชน์

เมื่อเอาลักษณะของหมู่บ้าน มาพิจารณาพร้อมกับลักษณะของโครงสร้างอำนาจ เราจะเห็นว่าหมู่บ้านแบบดั้งเดิมซึ่งมีการติดต่อและได้รับอิทธิพลจากภายนอกนั้น ลักษณะของโครงสร้างอำนาจ จะเป็นการปะทะประสานระหว่างสามรูปแบบที่สำคัญคือ แบบเครือญาติ แบบอุปถัมภ์ และแบบฝักฝ่าย ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านดั้งเดิมนั้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติยังมีอิทธิพลอยู่ในลักษณะที่ประสานกับโครงสร้างแบบอุปถัมภ์ กล่าวคือ มีลักษณะของเครือญาติในหมู่บ้านชั้นนำและมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างชนชั้นนำกับชาวบ้านธรรมดา ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ของหมู่บ้านประเภทนี้จะมีรูปแบบของความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นหลัก โดยที่

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างคนในชุมชนกับนอกชุมชนมีน้อยหรือไม่มีเลย ส่วนในเรื่องของ ผักฝายนั้น อาจจะมีในแง่ความขัดแย้งกันเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นหลัก เช่น ขัดแย้งเรื่อง ศาสนา หรือระหว่างกลุ่มที่มาจากพื้นฐานต่างกัน

กรณีหมู่บ้านที่กำลังเปลี่ยนนั้น ลักษณะของโครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นลักษณะของการปะทะประสานระหว่างสามรูปแบบเช่นกันคือ แบบอุปถัมภ์ แบบชนชั้น และแบบผักฝาย โครงสร้างแบบอุปถัมภ์จะเป็นแกนในการอธิบาย ในขณะที่เดียวกันก็มีลักษณะเชิงชนชั้นมากขึ้น ส่วนลักษณะระบบเครือญาติจะหมดความสำคัญลงไป และในเรื่องของผักฝายนั้นก็อาจจะมีมากขึ้น เนื่องจากผลประโยชน์ต่างๆที่เข้ามาในชุมชนมากขึ้นนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันหมู่บ้านแบบนี้ ก็อาจมีกลุ่มอิสระไม่สังกัดกลุ่มอุปถัมภ์ก็ได้ ซึ่งเป็นกลุ่มที่พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็ไม่มากพอที่จะตั้งตัวเป็นผู้อุปถัมภ์ สำหรับเนื้อหาของโครงสร้างแบบอุปถัมภ์ภายในลักษณะหมู่บ้าน จะเป็นกลุ่มอุปถัมภ์พึ่งพิงกับภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นนายทุนเจ้าที่ดิน หรือข้าราชการ นักการเมืองก็ตาม

ที่มา : ทิตยา สุวรรณชฎ "ชุมชนบทไทย" ในการบริหารการพัฒนา, จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ, : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2527), หน้า 124.

รูปที่ 2.1 แบบจำลองของโครงสร้างอำนาจในชนบทไทย

นอกจากลักษณะของโครงสร้างอำนาจแล้ว สิ่งที่เราต้องพิจารณาควบคู่ไปด้วยก็คือแหล่งที่มาของอำนาจ แหล่งที่มาของอำนาจจะแบ่งตามลักษณะของตัวแปรคือ ปัจจัยพื้นฐานในหมู่บ้าน ปัจจัยที่เป็นสื่อกลาง และปัจจัยภายนอก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปัจจัยพื้นฐานในหมู่บ้าน (internal base) ซึ่งได้แก่ ระบบวัฒนธรรมภายในหมู่บ้าน เช่น การยกย่องผู้มีอาวุโสกว่า ความสัมพันธ์กับศาสนา ความมีคุณธรรม การมีสมัครพรรคพวกที่เป็นเครือญาติมาก มีที่ดินในหมู่บ้านมาก การมีสมัครพรรคพวกที่เป็นลูกน้อง เป็นต้น
2. ปัจจัยที่เป็นสื่อกลาง (intermediate factor) ได้แก่ ความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เช่น การอ่านหนังสือพิมพ์ การมีโทรทัศน์ การติดต่อกับราชการการศึกษา
3. ปัจจัยภายนอก (external affiliation) เช่น การมีตำแหน่งที่จัดตั้งโดยระบบราชการ การมีความสัมพันธ์กับระบบตลาด เช่น มีอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลาง เป็นนายทุนเงินกู้ เป็นต้น การมีความสัมพันธ์กับระบบการเมือง เช่น การเป็นหัวหน้าคณะให้กับนักการเมือง การสังกัดพรรคการเมือง เป็นต้น

เมื่อนำเอาปัจจัยเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ มาพิจารณาร่วมกับลักษณะของหมู่บ้านแล้วจะเห็นว่า ชุมชนดั้งเดิมนั้นปัจจัยพื้นฐานในหมู่บ้าน จะเป็นสิ่งกำหนดความเป็นชนชั้นนำมากที่สุด ส่วนชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น ปัจจัยภายนอกเข้ามาแทรกแซงและทำลายแหล่งที่มาของอำนาจในปัจจัยภายในลงไป พร้อมกับสถาปนาตัวมันขึ้นมาแทน

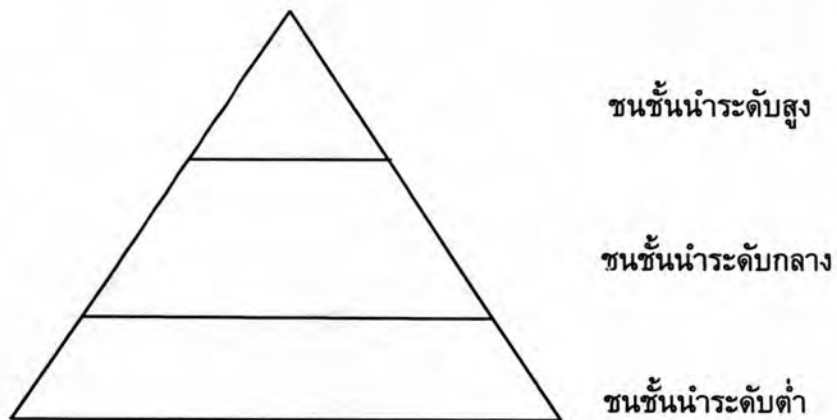
โครงสร้างอำนาจในชุมชน

การศึกษาโครงสร้างอำนาจในชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นความพยายามศึกษาเพื่อสร้างตัวแบบชนชั้นนำ ซึ่งเป็นผู้ปกครองในชุมชน (ruling elite model) แม้ว่าผลสรุปโดยทั่วไปจะมองว่าอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม จะผูกขาดอยู่กับคนจำนวนน้อยแต่โดยลักษณะของผลการศึกษาแล้วผู้ศึกษาแต่ละท่านต่างสร้างตัวแบบโครงสร้างอำนาจในชุมชนของตนเองขึ้น จึงมีผลให้ผลการศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชนต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวคิดหลักที่ผู้ศึกษาแต่ละท่านใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ซึ่งมีอยู่ 2 แนวคิดหลักคือ แนวคิดชนชั้นนำนิยม (elitism) และแนวคิดพหุนิยม (pluralism) โดยที่กลุ่มชนชั้นนำนิยมจะสรุปผลการศึกษาว่าโครงสร้างอำนาจในชุมชนจะถูกผูกขาดโดยคนกลุ่มเดียวที่มีจำนวนน้อย ในขณะที่กลุ่ม pluralism จะสรุปว่าโครงสร้างอำนาจในชุมชนจะเป็นลักษณะกระจาย ไม่มีกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอำนาจครอบงำอย่างเด็ดขาด แต่จะแตกต่างกันไปขึ้นกับประเด็นในทางการเมือง (political issues)

ดังที่ผู้ศึกษาได้กล่าวแล้วว่าแนววิเคราะห์ชนชั้นนำมีความใกล้เคียงกับแนววิเคราะห์ชนชั้น (class approach) จะแตกต่างกันไปประเด็นที่ว่า แนววิเคราะห์ชนชั้นเน้นศึกษา "ความร่ำรวย" (wealthy) "ความมีเกียรติยศ" (prestiges) เป็นฐานในการจัดช่วงชั้นในสังคม ในขณะที่แนววิเคราะห์ชนชั้นนำเน้นศึกษา "อำนาจ" (power) และใช้อำนาจเป็นฐานในการจัดช่วงชั้นของผู้มี

อำนาจทางการเมือง แต่กระนั้นก็ตามแนววิเคราะห์ทั้ง 2 ก็มีความใกล้เคียงกัน และต่างมุ่งศึกษาและวิเคราะห์ความขัดแย้ง (conflict) ซึ่งเป็นกลไกที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการแบ่งชั้น (division) และความไม่เท่าเทียมกันในสังคมนั้นเอง ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาแนววิเคราะห์ชนชั้นนำและโครงสร้างอำนาจในชุมชนมีความชัดเจนยิ่งขึ้นโดยเฉพาะในประเด็นการศึกษา ผู้ศึกษาจึงขอเสนอรูปแบบการแบ่งชนชั้นในสังคมตามแนววิเคราะห์ชนชั้น ซึ่งเป็นรูป 3 รูปแบบ ดังนี้⁴⁰

1. โครงสร้างทางชนชั้นแบบปิรามิด (the pyramidal class structure) เป็นโครงสร้างชนชั้นที่เน้นการจัดลำดับชั้นและขนาดของชนชั้น กล่าวคือ ฐานของปิรามิดจะเป็นกลุ่มชนชั้นต่ำ ในขณะที่ชนชั้นสูงจะอยู่ที่ยอดปิรามิด และสมาชิกของชนชั้นจะลดหลั่นจากยอดปิรามิดลงสู่ฐานปิรามิด โดยที่โครงสร้างชนชั้นลักษณะนี้จะอธิบายว่าสังคมและชุมชนจะถูกปกครองโดยชนกลุ่มน้อย (oligarchy, monarchy) และเป็นกลุ่มที่มีความร่ำรวย (wealth) และมีเกียรติยศสูง (prestige) ดังรูป 2.2

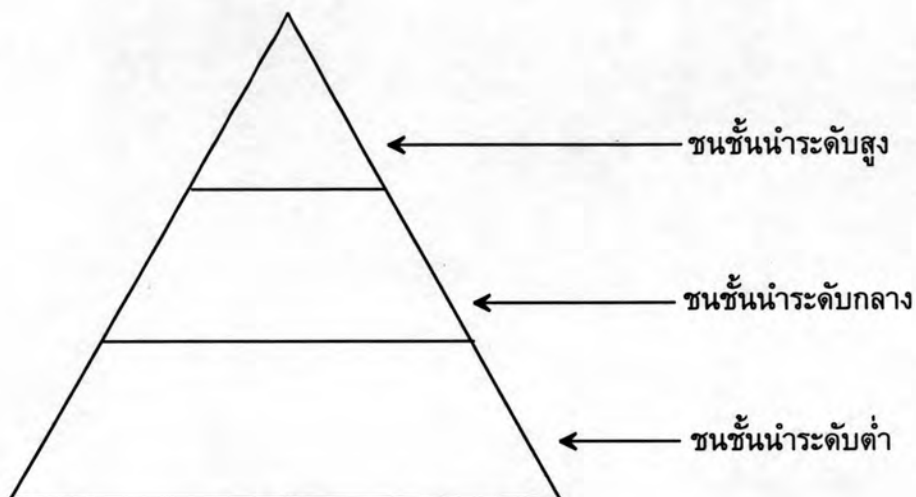

รูปที่ 2.2 โครงสร้างทางชนชั้นแบบปิรามิด

2. โครงสร้างทางชนชั้นแบบสายบังคับบัญชาแนวดิ่ง (the hierarchical class structure) เป็นลักษณะโครงสร้างชนชั้นแบบมีสายการบังคับที่มีการจัดลำดับชั้น และมีขนาดของจำนวนต่างกัน มีความแตกต่างกับลักษณะแบบปิรามิดตรงที่ไม่มีลักษณะชันชัน (slope) แต่จะเป็นการจัดลำดับชนชั้นที่มีความแตกต่างกันระหว่าง 6 ชั้น คือ ชั้นสูงสุด (upper class) ชั้นระดับต่ำ (lower upper class) ชั้นกลางระดับสูง ชั้นกลางระดับต่ำ และ

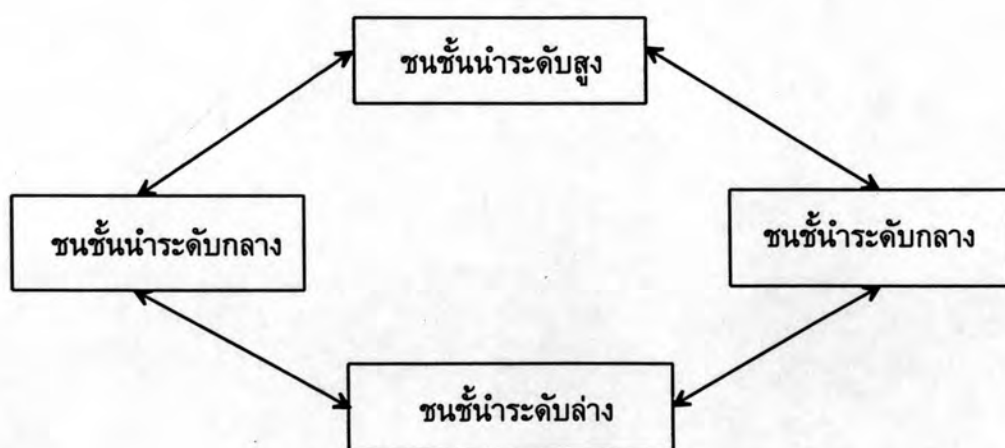
⁴⁰A. Bill James and I. Hardgrave Robert, Jr., *Comparative Politics : The Quest for Theory* (Ohio : Charles E. Merrill Publishing company, 1973), pp. 179-181.

ชนชั้นระดับต่ำ (upper lower class) และชนชั้นต่ำสุด (lower class) โดยแยกเป็นกลุ่ม ๆ โดยที่กลุ่ม upper class เป็นกลุ่มที่ชี้นำการตัดสินใจในสังคม ดังรูป 2.3

รูปที่ 2.3 โครงสร้างทางชนชั้นแบบสายบังคับบัญชาแนวดิ่ง

3. โครงสร้างทางชนชั้นแบบคาบเกี่ยวซึ่งกันและกัน (the overlapping class structure) ซึ่งเป็นโครงสร้างที่ย้ำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นโดยที่แต่ละ ชั้นจะมีความสัมพันธ์ที่คาบเกี่ยวกันแต่ที่อาจมีความแตกต่างในช่องว่างบ้าง โครงสร้างชนชั้นลักษณะนี้ อำนาจการตัดสินใจยังคงอยู่ที่กลุ่มชนระดับสูง เพียงแต่ว่ามีช่องว่างของการใช้อำนาจน้อย กล่าวคือ ชนชั้นระดับกลางและต่ำยังมีอิทธิพลในการตัดสินใจอยู่ โดยเฉพาะชนชั้นระดับกลาง ดังรูป 2.4

รูปที่ 2.4 โครงสร้างทางชนชั้นแบบคาบเกี่ยวซึ่งกันและกัน

4. โครงสร้างชนชั้นแบบแลกเปลี่ยนและโต้ตอบซึ่งกันและกัน (the reciprocal class structure) เป็นลักษณะการจัดชนชั้นโดยมีชนชั้นสูงเป็นศูนย์กลางที่แวดล้อมไปด้วยชนชั้นกลางและชนชั้นต่ำ ซึ่งเท่ากับว่าไม่ได้ยึดตรงที่ขนาดของชนชั้น แต่ยึดความซับซ้อนของแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่มีความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนและโต้ตอบซึ่งกันและกันอยู่ แต่กระนั้นก็ตามสายการบังคับบัญชาที่ยังคงมีอยู่เพราะอำนาจส่วนใหญ่ยังคงอยู่กับกลุ่ม upper class ในขณะที่เดียวกันทั้งชนชั้นสูง กลางและต่ำ ต่างก็แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยมีกลุ่ม middle class เป็นตัวเชื่อมอยู่กลาง

ในลักษณะเดียวกันกับแนววิเคราะห์ชนชั้น แนววิเคราะห์ชนชั้นนำก็ได้พยายามสรุปตัวแบบโครงสร้างอำนาจในชุมชนออกเป็น 5 รูปแบบ ใกล้เคียงกับแนววิเคราะห์ชนชั้นนี้ดังนี้

1. โครงสร้างอำนาจแบบปิรามิด (pyramidal structure) ซึ่งเป็นโครงสร้างอำนาจที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่คนกลุ่ม ซึ่งอยู่ยอดของปิรามิดโดยปราศจากการต่อต้าน และชนชั้นนำสามารถควบคุมประชาชนผู้อยู่ในลำดับต่ำลงมาในโครงสร้างได้ทั้งหมด

2. โครงสร้างอำนาจลักษณะปิรามิดเหมือนกับโครงสร้างอำนาจชนิดแรก แต่ต่างกันตรงที่โครงสร้างลักษณะนี้ มีชนชั้นนำระดับต่ำลงมาพอมีอำนาจต่อรองอยู่ แต่ไม่สามารถขึ้นมาใช้อำนาจได้

3. โครงสร้างอำนาจลักษณะปิรามิด แบบมีการจัดช่วงชั้น (stratified pyramidal structure) ในโครงสร้างชนิดนี้มีหลายกลุ่มที่มีอำนาจอยู่ แต่ก็มีการจัด ช่วงชั้นของการมีอำนาจ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความสำคัญของบทบาทที่มีส่วนในอำนาจ และการตัดสินใจในกิจกรรมของสังคมและชุมชน

4. โครงสร้างอำนาจแบบรูปประฆัง (bellshape or cone model) ซึ่งเป็นโครงสร้างอำนาจในชุมชนสมัยใหม่ที่มีกลุ่มที่มีอำนาจในสังคมแบบหลากกลาย และทุกกลุ่มในสังคมต่างมีอำนาจในการที่ก้าวเข้าไปเป็น top influentials ของสังคม

5. โครงสร้างอำนาจแบบปิรามิดที่แตกแยกจากกัน (segmented power pyramids) ซึ่งเป็นลักษณะโครงสร้างอำนาจในสังคม ที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม จนมีผลให้กลุ่มที่มีอำนาจอยู่หลายกลุ่ม โดยแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดตัวอย่างเช่น ประเทศลาตินอเมริกา

อย่างไรก็ตาม ลักษณะโครงสร้างอำนาจในชุมชน ที่เกิดจากการศึกษาในเชิงประจักษ์ของนักวิชาการที่ศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจในชุมชน จะสรุปลักษณะโครงสร้างออกเป็น 2 โครงสร้างหลัก คือ

1. โครงสร้างแบบปิรามิด (pyramids) ซึ่งเป็นโครงสร้างที่มีชนชั้นนำจำนวนน้อยผูกขาดอำนาจการตัดสินใจอย่างเด็ดขาด และโดยสรุปแล้ว จะสรุปว่าผู้นำทางเศรษฐกิจมีอำนาจมากในการกำหนดนโยบายทางการเมือง เช่นตัวอย่างการศึกษาของ Floyd Hunter

2. โครงสร้างอำนาจแบบพหุนิยม (pluralism) ซึ่งมองว่าโครงสร้างอำนาจจะกระจาย (factional) ไม่มีกลุ่มไหนมีอำนาจในชุมชนอย่างเด็ดขาดมีการประนีประนอมและผสมกลมกลืนในโครงสร้าง ตัวอย่างเช่น ผลการศึกษาของ Robert A. Dahl และ Thomas R. Dye

สรุปข้อถกเถียงทางทฤษฎี

จากข้อถกเถียงทางทฤษฎีต่าง ๆ ที่ผู้ศึกษาหยิบยกมา ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดโครงสร้างสังคม ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า ไม่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในสังคมชนบทไทยได้ จึงไม่นำแนวคิดนั้นมาสร้างเป็นกรอบคิด สำหรับแนวคิดสำคัญที่สองซึ่งได้แก่ โครงสร้างอำนาจแบบเครือข่ายนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า มีพื้นฐานการอธิบายที่มีความเป็นจริงรองรับอยู่ระดับหนึ่ง จึงได้หยิบยกขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างกรอบคิด พร้อม ๆ กับแนวคิดโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ แบบชนชั้น และแบบฝักฝ่าย ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ก็มีพื้นฐานความเป็นจริงรองรับอยู่เช่นเดียวกันผู้ศึกษาจึงนำมาสร้างเป็นกรอบคิดในการอธิบายโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้านชนบทไทยดังที่จะเสนอต่อไป

หมู่บ้านชุมชนเขตเทศบาลหรือชุมชนตลาด หมู่บ้านประเภทนี้เป็นหมู่บ้านที่ใกล้เมืองหรือเป็นที่ตั้งของชุมชนเมือง จึงไม่มีปัญหาทางด้านคมนาคม อิทธิพลของตลาดมีมากและเห็นได้ชัด เป็นหมู่บ้านที่ทันสมัย และมีระบบเศรษฐกิจผูกติดกับเมือง

ผู้ศึกษาเห็นด้วยกับตัวชี้วัดในการแบ่งประเภทของหมู่บ้านทั้งสามคือ ทางเศรษฐกิจ ทางด้านการติดต่อคมนาคมสื่อสาร และทางโครงการพัฒนา เพื่อใช้เป็นตัววัดระดับอิทธิพลของภายนอกที่เข้ามาแทรกแซงในหมู่บ้านว่ามีมากน้อยขนาดไหน แต่ในการใช้แบ่งลักษณะหมู่บ้านเพื่อการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจในชนบทครั้งนี้ ผู้ศึกษาชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาล หรือชุมชนตลาด จึงมีการจัดลักษณะอำนาจที่เฉพาะแตกต่างจากหมู่บ้านชนบทอื่น ๆ ทั่วไปและกลายเป็นโครงสร้างอำนาจแบบชุมชนเมืองไปแล้ว

ความหมายของชนชั้นนำ

การที่จะเข้าใจความหมายของชนชั้นนำได้ดียิ่งขึ้น ต้องเข้าใจความหมายแนวคิดเรื่องอำนาจ (power) ก่อน ทั้งนี้เนื่องจากชนชั้นนำก็คือกลุ่มที่มีอำนาจ และมีฐานอำนาจนั่นเอง Robert A. Dahl มองแนวคิดเรื่องอำนาจเป็นสภาวะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม กล่าวคือ คนจะไม่มีอำนาจถ้าไม่อาศัยอยู่ในสังคม อำนาจเป็นความสัมพันธ์เชิงครอบงำในลักษณะที่ A ใช้อิทธิพลบังคับให้ B ทำให้สิ่ง B ไม่ประสงค์จะทำได้ โดยที่ B ไม่สามารถขัดขืนคำสั่งของ A ได้ เรียกว่า A มีอำนาจมากกว่า B ส่วนการที่ว่าใครมีอำนาจมากกว่าใครในระบบการเมือง ต้องดูที่ว่า ความแตกต่างในความสามารถ และการมีทรัพยากรสมบัติและความมีประสบการณ์ ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกต่างทางทรัพยากรการเมือง (political resources) และแรงจูงใจในการเข้าสู่ระบบการเมืองซึ่งจะนำไปสู่ความแตกต่างในความเชี่ยวชาญทางการเมือง และการใช้ทรัพยากร

เพื่อแสวงหาอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งในที่สุดแล้วจะนำไปสู่ความแตกต่างในการมีอำนาจ หรืออิทธิพลทางการเมือง (political influence)⁴¹

สำหรับความหมายของ elite นั้น ได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย แต่โดยสรุปแล้วก็คือกลุ่มคนที่มีอำนาจในเมือง เศรษฐกิจและสังคมมากกว่ากลุ่มอื่นในสังคมนั่นเอง ดังนี้

Lasswell กล่าวว่า elite คือ คนกลุ่มน้อยผู้ถือเอาสิ่งมีคุณค่าในสังคมมากหรือกลุ่มคนที่มีอำนาจมากในกลุ่มของความสัมพันธ์ทางสังคม หรือถ้าจะกล่าวโดยง่ายที่สุดชนชั้นนำก็คือผู้มีอิทธิพล (influentials)⁴²

Robert A. Dahl ได้ให้ความหมายชนชั้นนำว่า ชนชั้นนำคือ กลุ่มคนที่มีอำนาจและใช้อำนาจและอิทธิพลต่อกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ส่วนชนชั้นนำในทางการเมืองการปกครองก็คือกลุ่มคนซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าเสียงข้างมากในด้านขนาด และชนชั้นนำไม่ใช่คนกลุ่มเดียวที่ผูกขาดอำนาจในสังคมอย่างเด็ดขาด แต่จะมีอิทธิพลเฉพาะในบางเรื่อง บางประเด็น (Issues) ที่ตนเองมีฐานอำนาจอยู่ เช่น อำนาจในการตัดสินใจในประเด็นทางเศรษฐกิจก็จะถูกตัดสินใจโดยชนชั้นนำที่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ ในทางตรงกันข้ามชนชั้นนำทางการเมืองก็จะมีอำนาจตัดสินใจในประเด็นทางการเมือง เป็นต้น⁴³

ระดม วงษ์น้อย ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ชนชั้นนำคือ กลุ่มคนที่อยู่บนจุดยอดของปิรามิดแห่งการแบ่งชนชั้นทางสังคมเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจและอิทธิพลมากที่สุด ครอบครองทรัพย์สินและความร่ำรวยมากที่สุดหรือมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ในสังคมหรือชุมชน โดยที่คนกลุ่มน้อยนี้ได้อาศัยความได้เปรียบดังกล่าวเข้าถึง หรือเข้าควบคุมการตัดสินใจของสังคมและชุมชนเอาไว้ ซึ่งในปัจจุบันนี้การควบคุมอำนาจในการตัดสินใจดังกล่าวก็คืออำนาจการปกครองนั่นเอง⁴⁴

⁴¹ Robert A. Dahl, *Modern Political Analysis* (Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hill, 1976), p. 38.

⁴² Harold D. Lasswell and Abraham Kaplan, *Power and Society* (New Haven : Yale University Press, 1950), p. 201.

⁴³ Robert A. Dahl, "Critique of the Ruling Elite Model," *American Political Science Review* 52 (June, 1958), pp. 463-464.

⁴⁴ ระดม วงษ์น้อย, *แนวคิดเรื่องชนชั้นนำและการวิจัยโครงสร้างอำนาจชุมชน* (เอกสารวิชาการหมายเลข 10 ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2537), หน้า 10.

Likhit Dheravegin ได้ให้ความหมายไว้อย่างกระชับและชัดเจนว่า ชนชั้นนำในสังคมคือ ผู้ซึ่งโดยปกติจะแตกต่างจากมวลชนใน 3 ด้านคือ ความร่ำรวย สถานภาพ และอำนาจ แต่ลัทธิก็ตั้งข้อสังเกตไว้ คนที่มีอำนาจนั้นไม่จำเป็นต้องมีอำนาจ และคนที่ร่ำรวยก็ไม่จำเป็นต้องมีอำนาจเสมอไป⁴⁵

C. Wright Mill ได้ให้ความหมายว่าชนชั้นนำอำนาจ (power elite) คือกลุ่มผู้นำทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร ที่มีความเกี่ยวข้องกันอยู่ใกล้ชิด และทำหน้าที่ตัดสินใจชี้นำสังคม⁴⁶

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ ได้ให้ความหมายบุคคลชนชั้นนำ คือ บุคคลในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติที่น่าปรารถนาโดยทั่วไปในระดับที่ค่อนข้างสูงเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเพียงประการเดียว หรือหลายประการก็ตาม บุคคลชั้นนำอาจเป็นผู้ที่มีอำนาจได้รับความยกย่องนับถือ มีทรัพย์สิน หรือมีความสามารถหลายด้าน คุณสมบัติดังกล่าวอาจเพียงประการเดียวหรือหลายประการก็ได้⁴⁷

จากที่กล่าวมา อาจสรุปได้ว่า ชนชั้นนำเป็นกลุ่มคนจำนวนน้อยที่มีฐานอำนาจ คือความมีทรัพย์สินสมบัติ มีสถานภาพความมีอำนาจและมีคุณสมบัติเป็นภูมิปัญญา ความเฉลียวฉลาดเหนือกว่าคนทั่วไปที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่การที่จะสรุปว่าชนชั้นนำเหล่านี้จะเป็นชนชั้นนำทางการเมืองหรือไม่นั้น ต้องดูว่ากลุ่มชนชั้นนำได้ใช้ฐานอำนาจที่มีอยู่เพื่ออำนาจทางการเมืองปกครองหรือไม่ ดังนั้น กลุ่มชนชั้นนำในสังคม จึงมีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีอำนาจปกครอง (governing elite) ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจในการชี้นำ ตัดสินใจแก้ไขปัญหาหรือกำหนดนโยบายของสังคมหรือชุมชน ในอีกแง่หนึ่งก็คือชนชั้นนำทางการเมืองทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่น เช่น นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ผู้นำทางทหารหรือราชการที่เข้ามาเล่นการเมือง ผู้นำพรรคการเมือง และกลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น อีกกลุ่มคือ ชนชั้นนำที่ไม่มีอำนาจทางการเมือง (non-governing elite) ซึ่งเป็นกลุ่มมีฐานอำนาจหรือมีศักยภาพที่จะใช้เป็นหนทางเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองได้เช่น นักธุรกิจระดับสูงเช่น ประธานกรรมการ ผู้จัดการใหญ่ธนาคาร บริษัทหรือบรรษัทระหว่างชาติทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น เป็นต้น ทั้งนี้ชนชั้นนำทั้งสองกลุ่มอาจเป็นชนกลุ่มเดียวกัน และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดก็ได้

⁴⁵Likhit Dheravegin, "The Power Elite in Thailand : A General Survey with a Focus on the Civil Bureaucracy." in *Elite and Development*, ed. Alnold Welhmhoerner (Bangkok : Freidich-Ebert-Stiftung, 1975), p. 83.

⁴⁶Mill, *The Power Elite*, pp. 23-27.

⁴⁷จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, *บุคคลชนชั้นนำ โครงสร้างอำนาจและการเมืองในชุมชนไทย* (กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2513), หน้า 21.

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สนใจศึกษาชนชั้นนำทั้ง 2 กลุ่ม คือ ทั้งกลุ่มมีอำนาจปกครอง เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด รองผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัด เจ้ากรมการทหารช่าง ผู้บังคับการจังหวัดทหารบกราชบุรี ผู้บัญชาการกองพลทหารช่าง รองผู้บังคับการ (ทำหน้าที่หัวหน้าตำรวจภูธรจังหวัดราชบุรี) ผู้กำกับตำรวจภูธรจังหวัดราชบุรี นายอำเภอ นายกเทศมนตรี สารวัตรใหญ่ นายทหาร และชนชั้นนำที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ผู้จัดการธนาคาร ผู้นำศาสนา เป็นต้น โดยจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำและลักษณะการตัดสินใจในกิจกรรมของชุมชน

แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับแนววิเคราะห์ชนชั้นนำ

การที่จะทำความเข้าใจแนววิเคราะห์ชนชั้นนำยิ่งขึ้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาแนวคิดของนักวิชาการตะวันตก 3 ท่าน คือ Gaetano Mosca Vilfredo Pareto และ Robert Michels⁴⁸ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มศึกษาเรื่องชนชั้นนำ ธรรมชาติของชนชั้นนำ การรักษาหรือสืบทอดอำนาจของชนชั้นนำ การเปลี่ยนแปลงชนชั้นนำ เป็นต้น ไว้อย่างเป็นระบบและเป็นแนวทางในการศึกษาชนชั้นนำต่อไป โดยสรุปดังต่อไปนี้

⁴⁸Gaetano Mosca, *The Ruling Class* (New York : McGraw Hill, 1939); Vilfredo Pareto, *Mind and Society* (New York : Harcourt, Brace and Co., 1938); Robert Michels, *Political Party : Sociological Study of the Oligarchical Tendency of Modern Democracy* (London : The Free Press, 1962).

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบแนววิเคราะห์ชนชั้นนำยุคคลาสสิกโดยสรุป

	Gaetano Mosca	Vilfredo Pareto	Robert Michels
1. แนวคิดพื้นฐาน (Basic Perspective)	ในทุกสังคมมี 2 ชั้น ชั้นคือผู้ปกครอง และ ผู้ถูกปกครอง	ประชาชนถูกปกครอง โดยชั้นนำ	แนวโน้มการปกครอง โดยกลุ่มคน (Oligarchical) ในทุก องค์กรทุกสังคม
2. แนวคิดหลัก (Key Concepts)	2.1 ชั้นทางการเมือง (Political Elite)	2.1 ชั้นผู้นำผู้ปกครอง (Governing Elite)	2.1 กลุ่มผู้ปกครอง (Ruling Oligarchy)
	2.2 สูตรทางการเมือง (Political Formular)	2.2 ความมีเหตุผล (Derivation)	2.2 หลักคุณธรรมทั่วไป (General Ethical)
	2.3 พลังทางสังคมเมือง (Social Force)	2.1 คุณสมบัติพิเศษ (Residues)	2.1 อำนาจ (Power)
3. คำถามที่มุ่งจะตอบ (Basic Questions)	3.1 อะไรคือธรรมชาติ ของชนชั้น	3.1 อะไรคือธรรมชาติ ของชนชั้นนำ	3.1 ทำไมองค์กรจึง ถูกควบคุมโดยคณะ บุคคล
	3.2 ฐาน (Base) ชน ชั้นนำคืออะไร	3.2 มีการเปลี่ยนชน ชั้นนำอย่างไรภายใต้ สภาพแวดล้อมทาง สังคมเศรษฐกิจและ การเมือง	3.2 ลักษณะของ Oligarchy
	3.3 การรักษาสถาน ภาพความเป็นชนชั้น นำกันอย่างไร	3.3 การรักษาสถาน ภาพการเป็นชนชั้นนำ	3.3 กลุ่มผู้ปกครอง รักษาสถานภาพไว้ อย่างไร
4. วิธีการศึกษาที่ สำคัญ (Major Procedure)	การเปรียบเทียบเชิง ประวัติศาสตร์	การเปรียบเทียบเชิง ประวัติศาสตร์ และ จิตวิทยาสังคม	การรวบรวมข้อมูลและ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิง สถิติ

ที่มา : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, "บุคคลชั้นนำ" โครงสร้างอำนาจและการเมืองใน
ชุมชนไทย, หน้า 84.

นักวิชาการทั้ง 3 ท่านได้ตอบคำถามเหล่านี้ไว้ว่าเป็นระบบคือ ใครคือผู้ปกครองในระบบการเมือง ใครคือผู้ตัดสินใจ ใครมีอำนาจมากที่สุดในทางการเมือง ลักษณะทั่วไปของชนชั้นนำ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ และการรักษาสถานภาพของชนชั้นนำ เป็นต้น โดยทั้ง 3 ท่าน พยายามตอบคำถามเหล่านี้ โดยไม่มุ่งที่จะตอบตามโครงสร้างที่เป็นทางการของระบบการเมือง (formal structure) แต่โดยเปิดเผยให้เห็นถึงลักษณะการตัดสินใจทางการเมืองที่ปรากฏขึ้นจริง และชี้ให้เห็นว่าตัดสินใจอย่างไรโดยใคร และทำไมเป็นเช่นนั้น

Mosca ได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เปรียบเทียบแล้วชี้ให้เห็นว่าในทุกสังคมเมืองจะมี 2 ชนชั้นปรากฏอยู่เสมอ คือ ชนชั้นนำทางการเมือง (the political class) และชนชั้นผู้ปกครอง (the non-political class) แต่อาจต่างกันในเรื่องละเอียดที่ขึ้นอยู่กับลักษณะของสังคม ดังคำกล่าวของเขามักถูกนำไปกล่าวอ้างเสมอ ที่ว่า

“...ในทุกสังคมจะมีคนเพียง 2 ชนชั้นปรากฏอยู่เสมอ ไม่ว่าจะ
ในสังคมโบราณหรือสมัยใหม่ กล่าวคือ ชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้
ถูกปกครอง โดยที่ชนชั้นผู้ปกครองมีจำนวนน้อยที่ผูกขาดอำนาจหน้าที่
ทางการเมือง และสนุกสนานกับข้อได้เปรียบ หรือผลประโยชน์ที่
ตนเองได้รับจากการใช้อำนาจ ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ซึ่งมีอยู่เป็น
จำนวนมาก จะถูกควบคุมและบังคับโดยชนชั้นผู้ปกครองเสมอ...”⁴⁹

แนวคิดหลักของ Mosca ที่เกี่ยวข้องกับแนววิเคราะห์ชนชั้นนำมีอยู่ 5 แนวคิดหลัก (key concepts) ดังนี้

1. พลังทางสังคม (social force) ซึ่งหมายถึงสิ่งที่จะทำให้เกิดอำนาจและมีความหมายที่ใกล้เคียงกับ “power” สิ่งที่จะสร้างพลัง (force) ในทัศนะของ Mosca ก็ คือกำลังทางทหาร เงิน ทรัพย์สินสมบัติ และการศึกษา เป็นต้น
2. สูตรทางการเมือง (political formula) เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้น (myth) หรือเป็นหลักทางคุณธรรมของสังคม (universal moral principle) ซึ่ง Mosca หมายถึง หลักศีลธรรมทั่วไป ที่จะทำให้การใช้อำนาจทางการเมืองเป็นไปอย่างยุติธรรมและมีเหตุมีผล (rationaliation)
3. ลักษณะของสังคม (social type) หมายถึง ปัจจัยพื้นฐานหรือสิ่งที่มีอยู่ในสังคมซึ่งจะผสมกลมกลืนสังคมเข้าด้วยกัน สิ่งเหล่านี้ คือ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมในสังคม
4. การปกครองโดยกฎหมาย (juridical defense) กฎเกณฑ์ กติกาต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองได้ร่างขึ้น เพื่อสร้างคุณธรรม ความยุติธรรมในสังคม

⁴⁹ Mosca, *The Ruling Class*, pp. 50-51.

5. **ชนชั้นทางการเมือง (political class)** หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ทางการเมืองหรือชนชั้นปกครองนั่นเอง

ในขณะที่ Mosca ศึกษาในลักษณะกว้าง Pareto กลับมุ่งสนใจที่ตัวชนชั้นนำโดยตรงตั้งจะสังเกตได้จากแนวคิดหลักทั้ง 4 ประการของเขาจะเกี่ยวข้องกับชนชั้นนำโดยตรง (elite)

1. **ชนชั้นนำ (elite)** เขาหมายถึงแนวคิดที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่ออธิบายกลุ่มคนที่สถานะที่สูงสุด (highest indices) ซึ่งสังเกตได้จากตัวบ่งชี้ต่าง ๆ เช่นอำนาจทรัพย์สินเป็นต้น เขาได้แบ่ง elite เป็น 2 กลุ่ม คือ governing elite หรือชนชั้นนำในทางการเมือง และ non-governing elite หรือชนชั้นนำที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

2. **การสร้างเหตุผลในทางการเมือง (derivation)** เป็นสิ่งที่ได้ปรุงแต่งขึ้นอย่างมีเหตุผล (usual myth) ซึ่งคล้ายกับแนวคิด Juridical defense ของ Mosca

3. **คุณสมบัติของชนชั้นนำซึ่งมีลักษณะพิเศษ (residues)** เป็นลักษณะทางจิตวิทยาที่ดึงดูดใจ จูงใจที่จะสะท้อนผ่านทางกิจกรรมและบุคลิกภาพ โดย residues จะแบ่งเป็น 2 ลักษณะตามกลุ่มชนชั้นนำ ซึ่ง Pareto แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ class I ซึ่งมีลักษณะเป็นคนมีภูมิปัญญาสูง มีความเฉลียวฉลาด มีทรัพยากรมาก และเต็มไปด้วยไหวพริบและชั้นเชิงกลยุทธ์ class II เป็นลักษณะงานที่มีกำลัง (force) ความจงรักภักดี (loyalty) มีความรักชาติ (patriotism) และอนุรักษนิยม

4. **การสืบทอดอำนาจของชนชั้นนำ (elite circulation)** ซึ่งชนชั้นนำจะพยายามสร้างกรอบ หลักเกณฑ์และชนชั้นนำรุ่นใหม่ ๆ ขึ้นเสมอ เพื่อสืบทอดอำนาจอย่างไรก็ตาม ชนชั้นนำก็จะเปลี่ยนรุ่นขึ้นสู่อำนาจ โดยขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ

ในขณะที่ทั้ง Mosca และ Pareto ศึกษาชนชั้นนำในเรื่องประวัติศาสตร์ โดยเปรียบเทียบนั้น Micheals กลับเน้นศึกษาเชิงปริมาณ (quantitative) โดยใช้ข้อมูลที่เขาได้ศึกษาลักษณะการจัดโครงสร้าง และรูปแบบการจัดการในพรรคการเมืองในประเทศสังคมนิยมโดยมุ่งตอบคำถาม 3 ประการคือ ประการที่หนึ่ง ทำไมพรรคการเมืองหรือองค์กรทางสังคม จึงเป็นองค์กรที่ปกครองโดยคณะบุคคล ประการต่อมา เพื่อตอบคำถามว่าลักษณะของการปกครองโดยคณะบุคคลมีลักษณะอย่างไร (oligarchy) และประการสุดท้าย คณะบุคคลเหล่านี้รักษาสถานภาพความเป็นชนชั้นนำอย่างไร

ผลการศึกษาเขาพบว่า สาเหตุที่ทำให้เกิด oligarchy ในสังคม มีสาเหตุ 3 ประการ คือ

1. ในทุกองค์กรจะมีผู้เชี่ยวชาญ และผู้แทนของกลุ่มคนในองค์กร ทั้งนี้โดยที่ผู้แทนเป็นเหตุผลที่จำเป็นสำหรับองค์กรขนาดใหญ่ เพื่อความชอบธรรมในการปฏิบัติงานและเพื่อการยอมรับของมวลสมาชิก ส่วนผู้เชี่ยวชาญนั้น เกิดจากการที่องค์กรขนาดใหญ่ได้แบบโครงสร้างไว้

หลายด้าน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะด้าน ดังนั้น องค์กรขนาดใหญ่ต้องการผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาปฏิบัติงาน

2. องค์กรทุกองค์กรต้องการความมีระเบียบ มีเอกภาพและมีความสามารถในการแก้ปัญหาอย่างฉับไว ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีกลุ่มคนจำนวนน้อย ที่เป็นผู้หน้าที่จะดำเนินการจัดการสิ่งเหล่านี้อย่างฉับไว และทันต่อเหตุการณ์จะรอความเห็นของมวลสมาชิกส่วนใหญ่ไม่ได้

3. เกิดจากเหตุผลทางจิตวิทยา (psychological) โดยทั่วไปแล้วมวลชนต้องการการชี้นำและคนส่วนใหญ่มักเฉื่อยชา จึงเป็นสาเหตุให้เกิดคณะผู้ทำการตัดสินใจแทนมวลชนขึ้น

ในส่วนของลักษณะ oligarchy และการรักษาสถานภาพของคณะบุคคลผู้ปกครองนี้ Pareto ได้สรุปว่า จะมีลักษณะเป็นองค์กร ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของบุคคล (personal quality) แต่ก็มีภาระประสานงานกันอยู่ในองค์กร ในด้านการรักษาสถานภาพนั้น loigarchy จะใช้วิธีการสร้างความรู้สึกร่วม ที่จะชี้นำสังคมไปสู่สิ่งที่ดีงาม (general ethical principle) สร้างความจงรักภักดีและการอุทิศตัวเองความสามารถในการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง และความสามารถในการดูดซึมกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่จาก Mass

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นการศึกษาชนชั้นนำในยุคดั้งเดิม (classio) ซึ่งเป็นรากฐานในการศึกษาชนชั้นนำต่อมาของนักศึกษารัฐศาสตร์ของนักสังคมวิทยา เช่น Harold D. Lasswell C. Wright Mill, T. B. Bottommore, William Kornhauser, Geraint Parry และ Robert A. Dahl เป็นต้น ซึ่งในกลุ่มนี้พยายามจะสร้างกรอบในการวิเคราะห์และสร้างทฤษฎีชนชั้นนำ และนำไปศึกษาในสังคมเชิงประจักษ์ได้

Harold D. Lasswell เป็นนักรัฐศาสตร์คนแรกที่กล่าวว่า "The few who get most are the elite, the rest are the rank and file" Lasswell เป็นผู้นำเอาทฤษฎียุค classic มาทดสอบและวิเคราะห์ที่ระบบการเมืองสมัยใหม่ โดยเขาย้ำว่าการวิเคราะห์การเมืองจำเป็นอย่างยิ่งต้องเปรียบเทียบกับชนชั้นนำในโลก (world elite) ในด้านพื้นฐานทางสังคม (social origin) ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (special skill) ลักษณะส่วนบุคคล (personal trails) ทักษะทัศนคติส่วนตัว (subject tive attitude) คุณสมบัติที่จะช่วยรักษาสถานภาพชนชั้นนำ (asset sustain) เช่น สัญลักษณ์ความดีงามและความรุนแรง

ส่วน C. Wright Mill นั้นได้ใช้แนววิเคราะห์เชิงสถาบัน (institutional approach) ศึกษาชนชั้นนำในระบบการเมืองของอเมริกา แล้วสรุปว่า ในการศึกษาการเมืองสมัยใหม่ จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเข้าใจเรื่องการขยายอำนาจหรือเพิ่มอำนาจ และการรวมศูนย์อำนาจ โดยใช้เครื่องมือ 3 ประการ คือ สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมืองและสถาบันทหาร (economic, political and military institution) ซึ่งทั้ง 3 สถาบันนี้ ได้รวมกันเป็นสามเหลี่ยมของอำนาจ (triangle of power) ที่ประกอบด้วยชนชั้นนำจาก 3 กลุ่ม คือ นายทหารระดับสูง (the high

militaries) นักบริหารบริษัทระหว่างชาติ (the corporation executives) และผู้นำทางการเมือง (political directorates) ทั้งนี้ทั้ง 3 กลุ่มนี้ จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและต่างฝ่ายต่าง แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน⁵⁰

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า แนววิเคราะห์ชนชั้นนำเป็นแนววิเคราะห์ ที่สรุปว่าอำนาจ การตัดสินใจในทางการเมืองจะผูกขาดโดยชนชั้นนำเสมอ จะต่างก็ตรงที่อำนาจทางการเมือง จะผูกขาดโดยบุคคล หรือคณะบุคคล หรือสถาบัน ซึ่งเท่ากับว่าแนววิเคราะห์ได้ปฏิเสธแนวคิด ประชาธิปไตยและหลักเจตนารมณ์ร่วมของราษฎร (general will) โดยชี้ให้เห็นว่า ความจริงแล้ว ในระบบประชาธิปไตยนั้น มีหน้าที่ที่ผิดปกติแฝงเร้นอยู่ (mal-function) คือ การควบคุมชนชั้นนำ และการกำหนดชนชั้นนำโดยประชาชนในที่สุดแล้วรูปแบบ วิธีการทางการเมืองปกครองระบบ ประชาธิปไตย เช่น การเลือกตั้งก็เป็นเพียงกระบวนการคัดเลือกผู้นำที่เหล่าชนชั้นนำได้สร้างขึ้น เพื่อให้ผู้นำมีความชอบธรรมในการปกครองยิ่งขึ้นเท่านั้น⁵¹

อย่างไรก็ตาม Robert A. Dahl ซึ่งได้ศึกษาระบบการเมืองในสังคมอเมริกาแล้วสรุปว่า แม้ว่าในทุกสังคมจะมีชนชั้นนำอยู่ แต่ก็ยังคงมีลักษณะสังคมแบบประชาธิปไตยอยู่กล่าวคือ มวลชนสามารถควบคุมการตัดสินใจของชนชั้นนำได้ โดยอาศัยกลไกของระบบประชาธิปไตย คือ พรรคการเมือง ระบบการเลือกตั้ง กลุ่มผลประโยชน์ และรัฐธรรมนูญเป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่าชนชั้นนำทางการเมืองที่ปรารถนาจะได้รับการเลือกตั้งและเข้าดำรงตำแหน่งทางการเมือง จะต้องหา ฐานสนับสนุนจากประชาชน และหลักจากได้การเลือกตั้งแล้ว ก็ต้องระมัดระวังว่าสมัยต่อไปตนเองจะได้รับการเลือกตั้งอีกหรือไม่ ซึ่งก็เท่ากับว่าพวกเขาต้องดำเนินการทางนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน ก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือมวลชนมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของชนชั้นนำ และเนื้อหาของนโยบายที่กำหนดขึ้นมิใช่ความชอบของชนชั้นนำ (elite preference) แต่เป็นความชอบของมวลชน (mass preference)⁵²

⁵⁰ Irving Lious Horowitz, Power Politics and People : The Collective Essays of C. Wright Mill (New York : Bantam Book, 1962), pp. 23-27.

⁵¹ Robert A Dahl, Who Govern? : Democracy and Power in America City (New Haven and London : Yale University Press, 1996), pp. 102-103.

⁵² Robert A. Dahl, "The Concept of Power," Introductory Reading in Political Behaviour ed. Sidney Ulmer (Chicago : McNally Company Press, 1961), pp. 342-343.

แนววิเคราะห์ชนชั้นนำ อำนาจและโครงสร้างอำนาจในชุมชน

แนววิเคราะห์ชนชั้นนำ เป็นแนวคิดที่มีความใกล้เคียง และคาบเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชนชั้น (class) และแนววิเคราะห์ชนชั้น (class approach) ทั้งนี้เพราะว่าทั้ง 2 แนวคิดต่างมีพื้นฐานมาจากแนวคิดการจัดช่วงชั้นทางสังคม (social stratification) ซึ่งวิเคราะห์ว่าทุกสังคมจะมีความไม่เท่าเทียมกันในสิ่งมีคุณค่าเช่น ทรัพย์สิน ความมีเกียรติยศชื่อเสียงและอำนาจ จนมีผลให้เกิดโครงสร้างทางสังคมที่บ่งชี้ให้เห็นถึงช่วงชั้นของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นต่ำ หรือระหว่างผู้มีมาก (have most) และกลุ่มผู้น้อย (have least) ให้สิ่งที่มีคุณค่าเหล่านั้น กระนั้นก็ตามทั้งสองแนววิเคราะห์แตกต่างกันตรงที่แนววิเคราะห์ชนชั้นนำในตัวแปร "อำนาจ" เป็นฐานในการจัดลำดับชนชั้นนำในสังคม ในขณะที่แนววิเคราะห์ชนชั้นใช้ตัวแปร "ความมีเกียรติยศ" และ "ความร่ำรวย" เป็นฐานในการจัดลำดับชั้นทางสังคม นอกจากนี้แนววิเคราะห์ชนชั้นนำยังมุ่งวิเคราะห์ศึกษาเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำเท่านั้น

แนววิเคราะห์ชนชั้นนำเป็นการวิเคราะห์ที่มุ่งศึกษา "อำนาจ" "อิทธิพล" และ "ความขัดแย้ง" โดยมองว่าในทุกสังคมจะมีชนชั้น 2 ชั้นปรากฏอยู่เสมอ คือ ชนชั้นที่ทำหน้าที่ปกครองหรือผู้ได้รับสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมมาก และชนชั้นที่ถูกปกครอง (non-elites) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่ได้รับสิ่งที่มีคุณค่าหรือได้รับน้อยดังคำกล่าวของ Harold D. Lasswell ที่ว่า "คนจำนวนน้อยผู้ได้รับสิ่งมีคุณค่ามากก็คือ ชนชั้นนำและคนจำนวนมากที่เหลือ คือ ผู้ตามหรือผู้ที่อยู่ในลำดับชั้นที่ต่ำลงมา"⁵³

ผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานศึกษาที่เกี่ยวข้องหรืองานที่มีลักษณะใกล้เคียง พบว่า งานศึกษาในด้านนี้ยังมีน้อย และจากการสำรวจพบว่า การศึกษาส่วนใหญ่ในด้านนี้มุ่งศึกษาถึงอิทธิพลของผู้นำในท้องถิ่นต่อการพัฒนา หรือมุ่งศึกษาถึงผลของการมีผู้นำท้องถิ่น ในลักษณะต่อการสร้างความเจริญ หรือการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น มากกว่าที่จะหาคำตอบลักษณะโครงสร้างอำนาจในชุมชนไทยว่ามีลักษณะอย่างไร แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาดังกล่าวก็ยังมีประโยชน์อยู่สำหรับการนำมาเป็นฐานสนับสนุนข้อค้นพบ ในการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่นได้ จากการสำรวจผลงานการศึกษา พบว่า มีทั้งนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทยที่ศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชนในไทย ซึ่งพอจะกล่าวโดยสังเขป ดังนี้

⁵³ Harold D. Lasswell, *World Politics and Personal Insecurity* (New York : The Free Press, 1965), p. 3.

Charles F. Keyes ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจชุมชนในไทยโดยได้สรุปงานศึกษาภาคสนามในหมู่บ้านไทยประมาณ 50 กว่าชิ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2496-2512 แล้วชี้ให้เห็นว่าการศึกษาดังกล่าว⁵⁴ พบว่าในชุมชนท้องถิ่นมีแหล่ง (source) สองแหล่งที่ก่อให้เกิดลักษณะผู้นำท้องถิ่นคือ ลักษณะโครงสร้างสังคมแบบชาวนา (peasant source) และแหล่งภายนอกระดับชาติ (national sources) ซึ่งทั้งสองแหล่งนี้จะเป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดลักษณะผู้นำท้องถิ่น 3 ประเภท คือ

1. ผู้นำซึ่งเกิดจากการเป็นสมาชิกกับกลุ่มภายนอก หรือผู้นำที่มาจากภายนอกชุมชน เช่น นักการเมือง ข้าราชการ พ่อค้า เป็นต้น
2. ผู้นำซึ่งเกิดจากภายในชุมชนหรือเป็นผลมาจากโครงสร้างสังคมแบบชาวนา โดยตรง Keyes ใช้ศัพท์ว่า "elders" ซึ่งหมายถึง คนสูงอายุที่มีความรู้ มีประสบการณ์และชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก
3. ผู้นำซึ่งเกิดจากการเชื่อมช่องว่างระหว่างผู้นำประเภทที่หนึ่งและที่สอง ซึ่งเรียกว่า "Synaptic leaders" Keyes ให้ความสำคัญผู้นำประเภท "Synaptic leaders" เป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อม ระหว่างชาวชนบทในหมู่บ้านกับสังคมภายนอกผู้นำประเภทนี้ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระ ครู พ่อค้า และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่ประจำอยู่ในท้องถิ่นซึ่งคลุกคลีกับประชาชน ในหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตาม Keyes ก็ยอมรับว่า ยังมีผู้นำท้องถิ่นที่ไม่ใช่คนในหมู่บ้าน แต่มีอิทธิพลในการติดต่อสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอเรียกว่า ผู้นำท้องถิ่นที่มีไม่ใช่ชาวบ้าน (non-villagers) ซึ่งได้แก่ กลุ่มข้าราชการ โดยเฉพาะข้าราชการตำรวจและข้าราชการปกครองเป็นผู้นำที่มีอิทธิพลต่อผู้นำท้องถิ่นมาก

Clark D. Neher⁵⁵ ศึกษาลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหมู่บ้านสองหมู่บ้านในภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ประชาชนและผู้นำในหมู่บ้าน ตลอดจนข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ระดับสูงและนักการเมือง Neher ใช้กรอบแนวคิดแบบผู้อุปถัมภ์และผู้ให้อุปถัมภ์ (the patron-client relationship) วิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับกลุ่มผู้นำในหมู่บ้าน ซึ่งต่างได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากความสัมพันธ์ดังกล่าว Neher ได้แบ่งบุคคลในโครงสร้างของหมู่บ้านในชุมชนท้องถิ่นที่เข้าศึกษาเป็น 3 ประเภท โดยใช้องค์ประกอบด้านการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ การเป็นสมาชิกกลุ่ม

⁵⁴ Charles F. Keyes, "Local leadership in Rural Thailand." in *Local Authority and Administration in Thailand* ed. Fred R. Von der Mehden and David A. Wilson (Los Angeles University of California, 1970), pp. 92-127.

⁵⁵ Clark K. Neher, *The Dynamics of Political and Administration in Rural Thailand* (Ohio : Center for International Studies, Ohio University Press, 1974).

หรือสมาคม การมีส่วนร่วมในโครงการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นและความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเมือง กลุ่มแรกเรียกว่า กลุ่มที่ไม่สนใจการเมือง (the apoliticals) เป็นกลุ่มของประชาชนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านที่มีความเกรงกลัวและไม่อยากติดต่อสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มหรือสมาคมที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน กลุ่มที่สอง เรียกว่า กลุ่มผู้สนใจกิจกรรมทางการเมือง (the politicals) เป็นกลุ่มซึ่งมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยตรง เป็นผู้ซึ่งรู้กระบวนการเมืองในท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ผู้นำของกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น สมาชิกคณะกรรมการวัด สมาชิกสภาตำบลหมู่บ้าน สมาชิกกลุ่มชาวนา กลุ่มบุคคลเหล่านี้ จะเป็นผู้รับรู้ปัญหา และความต้องการของชาวบ้าน Neher ถือว่ากลุ่มนี้เป็นตัวกลาง (middleman) ที่เชื่อมระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลุ่มที่สาม เรียกว่า กลุ่มชนชั้นนำของหมู่บ้าน (the village elites) เป็นกลุ่มบุคคลจำนวนน้อย ซึ่งหมู่บ้านหนึ่งจะมีอยู่ประมาณ 3-4 คน ที่จะทำการตัดสินใจแบบผูกขาดอำนาจในหมู่บ้าน (authoritative decision making) ซึ่งได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน Neher สรุปว่ากลุ่มผู้มีบทบาทในชุมชนมากที่สุดคือ กลุ่มชนชั้นนำผู้สนใจการเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐในรูปแบบการอุปถัมภ์ช่วยเหลือและได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ดังกล่าว

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ⁵⁶ นับได้ว่าเป็นนักวิชาการไทยคนแรกที่ศึกษาโครงสร้างอำนาจชุมชนไทยอย่างเป็นระบบ กรอบความคิดของจักรกฤษณ์ อาศัยการศึกษาของฮันเตอร์เป็นการศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างอำนาจและชนชั้นนำ ระหว่างสองเทศบาล การศึกษาของจักรกฤษณ์ได้นำเอาวิธีการระบุตัวชนชั้นนำโดยพิจารณาจากชื่อเสียงเพื่อให้ได้รายชื่อของชนชั้นนำด้วยการสอบถามจากประชาชนทั่วไป หลังจากนั้นเมื่อได้รายชื่อชนชั้นนำแล้ว จักรกฤษณ์ก็นำรายชื่อนั้นให้ชนชั้นนำด้วยกันจัดลำดับพวกเดียวกันเพื่อให้ทราบว่ามีสายตาของชนชั้นนำใครมีอำนาจและอิทธิพลสูงต่ำแตกต่างกันอย่างไร หลังจากนั้น ผู้ศึกษาจัดระดับคะแนนเอาไว้ 8 ประเภท การจัดคะแนนดังกล่าว เป็นการแบ่งประเภทผู้นำตามลักษณะอำนาจ เช่น ถ้าวินิจฉัยสั่งการในโครงการที่สำคัญจะได้ 3 คะแนนถ้าเป็นคนที่บุคคลอื่นให้ความเคารพคิดเห็นจะได้ 1 คะแนน เป็นต้น นอกจากนั้นแล้วจักรกฤษณ์ยังค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำที่ถูกเสนอชื่อตามวิธีการ Sociogram อีกด้วยผลการศึกษาของจักรกฤษณ์ยืนยันว่าชนชั้นนำนั้น มักจะดำรงตำแหน่งหรือเคยดำรงตำแหน่งมาก่อน หรือมีฐานะความเป็นอยู่มั่งคั่ง หรือเคยดำรงตำแหน่งใหญ่ ๆ และมีความมั่งคั่งอีกด้วยคุณสมบัติรองอื่น ๆ เช่น สถานที่เกิด สัญชาติ เชื้อชาติ อายุ เพศ การศึกษา ฯลฯ เป็นส่วนที่ช่วยส่งเสริมอำนาจหรืออิทธิพลของแต่ละบุคคลให้ชัดเจนขึ้นเท่านั้น กล่าวโดยสรุปงานของจักรกฤษณ์เป็นการศึกษาแบบง่าย ๆ ไม่ได้ใช้วิธีการทางสถิติ

⁵⁶จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, การบริหารงานพัฒนาชนบท (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2527).

ที่ซับซ้อนยุ่งยากการวิเคราะห์เป็นแบบบรรยายความถึงลักษณะชนชั้นนำที่สำคัญ ๆ แต่งานศึกษาชิ้นนี้ก็ถือว่าเป็นการศึกษาด้านโครงสร้างอำนาจชุมชนอย่างมีระบบเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

ระดม วงษ์น้อย⁵⁷ ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจชุมชนในชนบทไทยโดยศึกษาเปรียบเทียบสองหมู่บ้านทางภาคกลางและภาคเหนือ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดสองอย่างควบคู่กันเป็นกรอบของการศึกษาคือ ผู้นำทางความคิดเห็น (opinion leadership) และแนวคิดชนชั้นนำ โดยมีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบว่าผู้นำทั้งสองประเภทเป็นพวกเดียวกันหรือไม่ สำหรับวิธีการศึกษาใช้วิธีการสองประเภท คือ วิธีการโครงข่ายสังคม (the sociometric method) เพื่อระบุตัวผู้นำทางความคิดเห็นและใช้วิธีระบุชนชั้นนำ โดยวัดจากชื่อเสียงเพื่อระบุบุคคลชั้นนำในชุมชนจากการศึกษาพบว่า ถ้ามองจากตัวบุคคลที่เป็นชนชั้นนำแล้ว ชนชั้นนำและผู้นำทางความคิดเห็นแทบจะเป็นบุคคลกลุ่มเดียวกันนั่นคือบุคคลที่ได้รับระบุชื่อว่าเป็นชนชั้นนำจะเป็นผู้นำทางความคิดเห็นด้วย แต่ถ้ามองจากตัวบุคคลที่ได้รับการระบุว่าเป็นบุคคลผู้นำทางความคิดเห็นแล้ว มีบุคคลที่เป็นผู้นำทางความคิดเห็นจำนวนน้อยที่เป็นชนชั้นนำ นอกจากนี้งานศึกษาพบว่าการมีตำแหน่งหรือเคยมีตำแหน่งของบุคคลในชุมชนจะเป็นปัจจัยสำคัญผลักดันให้บุคคลดังกล่าวได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้นำทางความคิดเห็นและชนชั้นนำ ข้อสรุปที่น่าสนใจในประการสุดท้ายในการศึกษานี้ได้มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างผู้นำและบุคคลที่ไม่ใช่ผู้นำโดยใช้ตัวแปรด้านรายได้ การถือครองที่ดินอาชีพ การศึกษา การมีตำแหน่ง การใช้การสื่อสาร และการมีโลกทัศน์ที่กว้าง จากการศึกษานี้พบว่ามี ความแตกต่างกันในตัวแปรเหล่านี้ ระหว่างผู้นำและบุคคลที่ไม่ใช่ผู้นำ ทั้งยังพบอีกว่าตัวแปรที่อธิบายความแตกต่างได้ดีที่สุดคือตำแหน่ง จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าสู่ความเป็นผู้นำของบุคคลในชุมชน

ณรงค์ สินสวัสดิ์⁵⁸ ได้ทำการศึกษาผู้นำท้องถิ่นใน 40 ตำบล โดยใช้วิธีการกำหนดตัวผู้นำจากการมีตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ในตำบลและหมู่บ้าน เช่น ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาตำบล และพระ เป็นต้น แล้วได้นำเอาวิธีการทางสถิติขั้นสูงมาช่วยในการวิเคราะห์ เพื่อดูว่าลักษณะผู้นำแบบไหนที่มีอิทธิพล ต่อการกระทำหน้าที่ของชุมชนมากที่สุด ณรงค์ได้กล่าวว่าตัวแปร 3 ประการ ที่มีผลต่อการมี community activeness คือ รายได้ของประชาชน ระดับ

⁵⁷Radom Wongnom, "Opinion Leadership and the elite in Rural Thailand : A Case Study of Two Villages" (Ph.D. Dissertation in Political Science, Department of Politics Science, University of California, Los Angeles, 1980).

⁵⁸Narong Sinsawadi, Local Leaders and Community Activeness : An Empirical Study of 40 Thai Rural Community (Bangkok : Thai Khadi Research Institute, Thammasat University, 1980).

เจริญของชุมชนและลักษณะผู้นำท้องถิ่นที่มีการศึกษาสูง และเป็นคนหนุ่ม จากการศึกษ
ของณรงค์พบว่า ตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการกระทำหน้าที่ของชุมชนมากที่สุด ได้แก่ การได้รับ
อิทธิพลจากการเปลี่ยนไปในทางทันสมัย ขนาดรูปร่างของผู้นำค่านิยมเกี่ยวกับการหลีกเลี่ยง
ความขัดแย้ง นอกจากนี้ยังพบว่าตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด
ได้แก่ ระดับการศึกษาของผู้นำ อายุของผู้นำ และค่านิยมที่เกี่ยวพันกับการรักษาติ อย่างไรก็ตาม
การศึกษานี้ก็ไม่ใช่งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างอำนาจในชุมชนแต่อย่างไร เป็นแต่
เพียงงานศึกษาที่ต้องการดูว่าผู้นำลักษณะไหนจะก่อให้เกิดการกระทำหน้าที่ของชุมชนมากที่สุด
และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเท่านั้น

สมจิต ปัญญาศักดิ์⁵⁹ ได้ศึกษาเรื่องชนชั้นนำอำนาจและโครงสร้างอำนาจชุมชน โดย
ศึกษาเปรียบเทียบสองหมู่บ้านในชนบทภาคเหนือ ผู้ศึกษามุ่งวิเคราะห์ในด้านความแตกต่าง
ระหว่างชนชั้นนำและประชาชน ความสัมพันธ์ของชนชั้นนำ ทศนคติความเป็นบุคคลสมัยใหม่
ของประชาชน และชนชั้นผู้นำ และลักษณะโครงสร้างอำนาจชุมชนระดับหมู่บ้านในชนบทไทย
ดูความแตกต่างทางด้านชนชั้นนำ อำนาจโครงสร้างอำนาจระหว่างหมู่บ้านเจริญกับหมู่บ้านด้อย
ความเจริญ และดูการรับรู้ของประชาชนและชนชั้นนำ เกี่ยวกับชนชั้นนำในหมู่บ้าน ใครมี
คุณสมบัติเพียงพอที่ได้รับยกย่องให้เป็นชนชั้นนำ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวความคิดชนชั้นนำอำนาจ
และการระบุชนชั้นนำโดยพิจารณาจากชื่อเสียง ตำแหน่งและการตัดสินใจเพื่อให้ทราบชนชั้นนำ
ในหมู่บ้าน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลมี 2 ลักษณะ คือ การวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ โดยใช้สถิติ
เพื่อการวิเคราะห์ คือ Chi - Square, Pearson Correlation, Stepwise Multiple Regression,
T-Test ANOVA และ Multiple Classification Analysis (MCA) ส่วนการวิเคราะห์เชิง
คุณภาพในแนวคิดโครงข่ายทางสังคม (network analysis) และทฤษฎีแลกเปลี่ยนทางสังคม
(exchange theory) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำ จากการศึกษาสมจิตพบว่ามี
ความแตกต่างกันระหว่างประชาชนกับชนชั้นนำในคุณสมบัติ การดำรงตำแหน่ง ความร่ำรวย
การเคยผ่านการอบรม อายุ การศึกษาและการเคยดำรงตำแหน่ง ประการที่สองพบว่า ไม่มี
ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำในด้านการรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกัน แต่เมื่อดูความสัมพันธ์
ระหว่างชนชั้นนำในด้านการตัดสินใจแล้วพบว่า ชนชั้นนำระดับสูงจะมีความสัมพันธ์กันมากกว่า
ชนชั้นนำระดับต่ำ กล่าวคือ กิจกรรมของชุมชนเกิดจากการตัดสินใจของชนชั้นนำระดับสูง
ประการที่สามพบว่า โครงสร้างอำนาจชุมชนของทั้งสองหมู่บ้าน มีลักษณะโครงสร้างแบบปี่ระมัด

⁵⁹ สมจิต ปัญญาศักดิ์, "ชนชั้นนำ อำนาจ และโครงสร้างอำนาจชุมชน : ศึกษาวิจัย
เปรียบเทียบสองหมู่บ้านในชนบทภาคเหนือ" (สารนิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาการ
ปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518).

ที่มีชนชั้นนำน้อยเป็นผู้ตัดสินใจในชุมชนเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างในหมู่บ้านที่เจริญพบว่า ชนชั้นนำก็มีมากที่สุดคือ ชนชั้นนำที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี แต่ในหมู่บ้านที่ด้อยความเจริญปรากฏว่าชนชั้นนำ ซึ่งดำรงตำแหน่งจะเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจมากที่สุด และประการสุดท้ายไม่มีความแตกต่างในระดับทัศนคติความเป็นบุคคลสมัยใหม่ระหว่างประชาชนและชนชั้นนำในสองหมู่บ้านที่ทำการศึกษา

ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี⁶⁰ ได้ทำการวิจัยเรื่องชนชั้นนำโครงสร้างอำนาจ และทัศนคติทางการเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีสองหมู่บ้านในโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิสูจน์ว่า ชนชั้นนำที่มีอำนาจ ฐานะทางเศรษฐกิจ และสถานภาพทางสังคม แตกต่างไปจากประชาชนทั่วไปอย่างไร เพื่อวิเคราะห์อำนาจ สัมพันธภาพทางสังคมลักษณะการเกาะกลุ่มทางสังคมของชนชั้นนำ ลักษณะโครงสร้างอำนาจของชนบทไทย ว่ามีลักษณะแบบรวมศูนย์ใช้หรือไม่และเพื่อศึกษาความคล้ายคลึงทางด้านความเชื่อทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและความรู้สึกมีสมรรถนะทางการเมืองของชนชั้นนำและประชาชนทั่วไปโดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา 2 ลักษณะ คือ การศึกษาเชิงปริมาณใช้การศึกษาเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือ ส่วนการศึกษาเชิงคุณภาพใช้วิธีการสำรวจเอกสาร การสังเกตการณ์ สัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูลใช้สถิติวิเคราะห์ที่สำคัญได้แก่ Chi-square, T-Test, Pearson Correlation เป็นต้น จากผลการศึกษาของศรีสมภพ พบว่า ชนชั้นนำในหมู่บ้านทุ่งกุลาร้องไห้มีลักษณะที่ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ติดตามการอ่านหนังสือพิมพ์ มีการติดต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในอัตราที่มากกว่าประชาชนทั่วไปและจุดเด่นของชนชั้นนำ คือ การดำรงตำแหน่งสำคัญและมีอายุค่อนข้างมากกว่าประชาชนทั่วไปสัมพันธภาพของชนชั้นนำระดับสูง มักจะเกาะกลุ่มในการทำงานสูงกว่าชนชั้นนำชั้นรองลงมาแต่ความสัมพันธ์กับคนเคยทางสังคมของชนชั้นนำทั้ง 3 กลุ่ม มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจุดเด่นของชนชั้นนำในหมู่บ้านที่เจริญพบว่า มักจะเป็นผู้ที่ดำรงตำแหน่งสำคัญภายในหมู่บ้านมีรายได้สูงกว่าประชาชน ทั่วไปและชนชั้นนำที่มีอำนาจในระดับสูงจะมีการเกาะกลุ่มกันในการทำงาน และมีความสนิทสนมคุ้นเคยกันอย่างใกล้ชิดมากกว่าชนชั้นนำที่มีอำนาจในระดับที่รองลงมา ทั้งชนชั้นนำและประชาชนทั่วไป มีความเชื่อทางการเมืองแบบประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน แต่มีข้อสังเกตว่า เมื่อเปรียบเทียบระหว่างหมู่บ้านที่มีความเจริญน้อยกว่าความรู้สึกมีสมรรถนะทางการเมืองของคนในหมู่บ้านจะสูงกว่าในหมู่บ้านที่เจริญกว่า แต่เมื่อเปรียบเทียบความเชื่อทางการเมืองแบบประชาธิปไตยแล้ว ทั้งสองหมู่บ้านจะไม่แตกต่างกัน

⁶⁰ ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี, "ชนชั้นนำ โครงสร้าง อำนาจ และทัศนคติทางการเมือง ศึกษาเฉพาะกรณีสองหมู่บ้านในโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้" (สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518).

กมล ประเสริฐกุล⁶¹ ได้ทำการศึกษาโครงการสร้างอำนาจ และความรู้สึกมีสมรรถนะทางการเมืองของชนชั้นนำท้องถิ่น โดยทำการศึกษาที่ตำบลหนึ่งของอำเภอกันตังจังหวัดตรัง มีสมมติฐานเบื้องต้นของการวิจัยเพื่อศึกษาว่าใครคือชนชั้นนำที่มีอำนาจในชุมชนระดับตำบล และมีปัจจัยอะไรบ้างที่อธิบายถึงการเป็นชนชั้นนำและการจัดลำดับของชนชั้นนำ กมลได้ใช้กลุ่มตัวอย่างสองกลุ่มในการศึกษา คือ ประชาชนทั่วไป ที่เป็นหัวหน้าครอบครัวและกลุ่มที่ได้รับการระบุให้เป็นชนชั้นนำ เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติวิเคราะห์ Chi-Square T-Test และ Pearson Correlation ผลการวิจัยปรากฏว่าชนชั้นนำ ในแต่ละหมู่บ้าน ที่ได้รับการยอมรับ หรือได้รับความไว้วางใจ ให้มีบทบาทในการตัดสินใจต่อประเด็นปัญหาสำคัญนั้น ได้แก่ ผู้มีคุณลักษณะเด่น 2 ประการ คือ เป็นบุคคลที่ให้ความสนใจและทุ่มเทการทำงานเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริงและเป็นบุคคลที่มีตำแหน่งทางการที่สำคัญในหมู่บ้าน บุคคลที่ได้รับความไว้วางใจมากที่สุดก็คือ ผู้ใหญ่บ้านและที่มีคุณลักษณะเหมือนผู้ใหญ่บ้าน สำหรับปัจจัยสำคัญที่อธิบายความแตกต่างในระดับชนชั้นนำของตำบลนี้ คือ การดำรงตำแหน่งทางการที่สำคัญในหมู่บ้าน โดยเฉพาะตำแหน่งที่มีบทบาทสำคัญในสภาตำบลและความสนใจติดตามข่าวสารทางบ้านเมือง ส่วนปัจจัยอื่น ๆ เช่น เพศ อายุ สถานที่เกิดระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน ระดับการศึกษา ศาสนา อาชีพ รายได้ การถือครองที่ดิน การเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน การมีส่วนร่วมทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน การมีโลกทัศน์สากลนิยม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองไม่มีอิทธิพลต่อความแตกต่างในระดับชั้นของอำนาจของชนชั้นนำ

สมชัย รักวิจิตร⁶² ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความเป็นผู้นำในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย โดยใช้วิธีการศึกษาทางโครงข่ายทางสังคม (sociometric method) เพื่อหาตัวผู้นำในท้องถิ่น โดยมีเป้าหมายเพื่อทราบโครงสร้างผู้นำในหมู่บ้านว่าใครคือผู้นำที่แท้จริง เพื่อหาความแตกต่างความคล้ายคลึงที่สำคัญระหว่างผู้นำกับผู้มีได้เป็นผู้นำ เพื่อการศึกษาระบบค่านิยมอุดมการณ์ ความคิดทางการเมือง ความมั่นคงปลอดภัย และทัศนคติของผู้นำต่อคอมมิวนิสต์และเจ้าหน้าที่ และเพื่อศึกษาว่าผู้นำในหมู่บ้านสนใจที่จะมีบทบาทในการพัฒนาและรักษาความมั่นคง หรือตลอดจนผู้นำมีขีดความสามารถเพียงใด ผลการศึกษาของสมชัยสอดคล้องกับสมมติฐานในการศึกษาโครงสร้างอำนาจแบบชนชั้นนำ เพราะการใช้เทคนิคที่มีดัชนีกำหนดตัวผู้นำ

⁶¹ กมล ประเสริฐกุล, "โครงสร้างอำนาจและความรู้สึกมีสมรรถนะทางการเมืองของชนชั้นนำท้องถิ่น" (สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518).

⁶² สมชัย รักวิจิตร, *ความเป็นผู้นำในหมู่บ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัย และพัฒนาการทหารระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกา, 2525).

ในหมู่บ้านจึงเป็นตำแหน่งที่สำคัญ จำนวนตำแหน่งต่าง ๆ การศึกษาความมั่นคง นอกจากนี้สมชายยังพบว่าผู้มีรายได้ดีหรือมีฐานะอันจะกิน จะได้รับการสนับสนุนให้เข้ามามีบทบาทผู้นำ บุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจึงมักจะมีโอกาสเป็นผู้มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลมากกว่าคนในหมู่บ้าน

มลินี ตันฐานิตย์⁶³ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในชนบทไทยโดยใช้วิธีการระบุตัวผู้นำโดยพิจารณาจากชื่อเสียงและใช้วิธีการที่เรียกว่า snowball technique ในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง นอกจากนั้นผู้วิจัยยังใช้วิธีการสังเกตการณ์ และเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชน การสัมภาษณ์การวิจัยครั้งนี้กระทำใน 2 หมู่บ้าน เพื่อเปรียบเทียบหมู่บ้านหนึ่ง เป็นหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามาสร้างความเจริญให้ ส่วนอีกหมู่บ้านไม่มีโครงการพัฒนาแต่อย่างใด วัตถุประสงค์ของการวิจัยก็เพื่อพิสูจน์ทฤษฎีที่ว่า เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมอื่น ๆ จะทำให้โครงสร้างอำนาจเปลี่ยนไปด้วยผลการศึกษาพบว่า ในหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนาของรัฐมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้านที่ไม่มีการพัฒนามีเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน ข้อสังเกตที่ได้จากผลการศึกษาครั้งนี้คือ ผู้ที่ชาวบ้านยกย่องให้เป็นผู้นำจะต้องมีความสามารถเป็นผู้ที่น่าไว้วางใจ ริเริ่มความคิดเคยติดต่อกับภายนอก และเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน คุณสมบัติสุดท้ายนี้แสดงว่าความมั่งคั่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของผู้นำชุมชน

ร.ต.ต.สนม อุไรรัตน์⁶⁴ ศึกษาวิเคราะห์ผู้มีอิทธิพล ชนชั้นนำ โครงสร้างอำนาจในชุมชนเทศบาลตำบลเบตง จังหวัดยะลา ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษคือ เป็นพหุสังคม (plural society) ประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ เป็นเขตที่อาจเกิดปัญหาความรุนแรงได้ง่าย (sensitive area) เช่น โจรจี้เงินค่อมมีวินิสต์มาลาชา เป็นต้น โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีตั้งสมมติฐานขึ้น 1 ชุดเพื่อนำเอาลักษณะพิเศษของสังคมนี้อามาทดสอบผลกระทบที่มีต่อชนชั้นนำอำนาจและโครงสร้างอำนาจในชุมชน วิธีการศึกษา ผู้วิจัยได้ทำเทคนิค 3 วิธีคือ เทคนิคการระบุชนชั้นนำและควมมีอำนาจอิทธิพลโดยดูที่ชื่อเสียง (reputational technique) เทคนิคการระบุชนชั้นนำ และควมมีอำนาจอิทธิพล โดยดูว่าใครถือครองตำแหน่งที่มีหน้าที่สำคัญในโครงสร้างของสังคม (positional technique) และเทคนิคการระบุชนชั้นนำและควมมีอำนาจอิทธิพล โดยดูว่าใครมี

⁶³มลินี ตันฐานิตย์, 'การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในชุมชนไทย ศึกษาเปรียบเทียบหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนาของรัฐ และหมู่บ้านที่ไม่มีโครงการพัฒนาของรัฐ' (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, แผนกอิสระสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525).

⁶⁴ร.ต.ต.สนม อุไรรัตน์, 'ผู้มีอิทธิพล ชนชั้นนำ และโครงสร้างอำนาจในชุมชน อำเภอชายแดนภาคใต้' (วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ภาควิชาการปกครองจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531).

ส่วนร่วมในการตัดสินใจในประเด็น (issues) ที่สำคัญที่มีผลต่อความเป็นไปของสังคม (decision making technique) ผลการศึกษาพบว่า 1) คุณสมบัติที่สำคัญที่สุดที่อธิบายความเป็นผู้มีอิทธิพลชนชั้นนำได้ดีที่สุดคือ การดำรงตำแหน่งและหรือความร่ำรวย 2) บุคคลที่ดำรงตำแหน่งทางการโดยเฉพาะตำแหน่งนายกเทศมนตรีและนายอำเภอ เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจในปัญหา และนโยบายของชุมชน 3) โครงสร้างอำนาจชุมชนในอำเภอชายแดนภาคใต้ มีลักษณะแบบปิรามิด โดยมีชนชั้นนำจำนวนน้อยเป็นผู้ตัดสินใจในชุมชน 4) ชนชั้นนำระดับสูงจะมีระดับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมมากกว่าชนชั้นนำระดับต่ำ

สรุป

นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับว่าโครงสร้างในชุมชนของไทยมีลักษณะเป็นแบบปิรามิด (pyramid) กล่าวคือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้มีคุณสมบัติด้านการมีตำแหน่งทางราชการ ตำแหน่งทางสังคม และการมีทรัพย์สินสมบัติหรือมีความร่ำรวย จะเป็นกลุ่มบุคคลจำนวนน้อยที่ผูกขาดการตัดสินใจแบบผูกขาดอำนาจในชุมชน (authoritative decision making) โดยที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการหรือไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ลักษณะโครงสร้างอำนาจดังกล่าวนี้ เป็นโครงสร้างซึ่งไม่เกื้อหนุนต่อการปกครองตนเอง หรือระบบประชาธิปไตยท้องถิ่น แต่จะสอดคล้องกับระบบการเมือง แบบผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ (patron-client political system) ซึ่งเน้นการมีความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการและใช้บุคลิกภาพส่วนตัวของผู้อุปถัมภ์และผู้ได้อุปถัมภ์เป็นสำคัญ

แนวคิดโครงสร้างสังคม ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า โครงสร้างอำนาจแบบเครือญาตินั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า มีพื้นฐานการอธิบายที่มีความเป็นจริงรองรับอยู่ระดับหนึ่ง จึงได้หยิบยกขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างกรอบคิด พร้อม ๆ กับแนวคิดโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ แบบชนชั้น และแบบเผด็จาย ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ก็มีพื้นฐานความเป็นจริงรองรับอยู่เช่นเดียวกันผู้ศึกษาจึงนำมาสร้างเป็นกรอบคิดในการอธิบายโครงสร้างอำนาจในหมู่บ้านชนบทไทยดังที่จะเสนอต่อไป

หมู่บ้านชุมชนเขตเทศบาลหรือชุมชนตลาด หมู่บ้านประเภทนี้เป็นหมู่บ้านที่ใกล้เมืองหรือเป็นที่ตั้งของชุมชนเมือง จึงไม่มีปัญหาทางด้านคมนาคม อิทธิพลของตลาดมีมากและเห็นได้ชัด เป็นหมู่บ้านที่ทันสมัย และมีระบบเศรษฐกิจผูกติดกับเมืองผู้ศึกษาเห็นด้วยกับตัวชี้วัดในการแบ่งประเภทของหมู่บ้านทั้งสามคือ ทางเศรษฐกิจ ทางด้านการติดต่อคมนาคมสื่อสาร และทางโครงการพัฒนา เพื่อใช้เป็นตัววัดระดับอิทธิพลของภายนอกที่เข้ามาแทรกแซงในหมู่บ้านว่ามีมากน้อยขนาดไหน แต่ในการใช้แบ่งลักษณะหมู่บ้านเพื่อการวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจในชุมชนครั้งนี้ ผู้ศึกษาชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาล หรือชุมชนตลาด จึงมีการจัดลักษณะอำนาจที่เฉพาะแตกต่างจากหมู่บ้านชนบท อื่น ๆ ทั่วไปและกลายเป็นโครงสร้างอำนาจแบบชุมชนเมืองไปแล้ว.